

אמונת עתיד

"אמונת - זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)

"שפאצין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 27

שבט - אדר תשנ"ט

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

אינטרנט

www.toraland.org.il

דואר

toraland@elnet.co.il

בהוצאת

מכון התורה והארץ

כפר דרום - חבל עזה

טל. 07-6847325

פקס. 07-6847055

מערכת:

הרב יואל פרידמן
הרב דורון ותקין

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

כל הזכויות שמורות

ISSN 0793 - 4262

סדר ועימוד
"עטרת ירושלים"

תוכן העניינים

מאמר מערכת

- משום כבודה של ארץ ישראל הרב יואל פרידמן 5

מידע הלכתי

- ערך מחצית השקל וערך הפרוטה הרב יהודה הלוי עמיחי 8

הגות

- לערכיות החקלאות בישראל הרב דורון ותקין 9

סקירה מדעית

- רימת זבוב הפירות בפירות הדר מאיר פרנקל 19
סיכום סיור בשטחי גידול אסנה ופטל מאיר פרנקל 21

מאמרים הלכתיים

- פטל אילן או ירק הרב יהודה הלוי עמיחי 24
פטל אילן או ירק (תגובה) הרב יואל פרידמן 30
בדיקת חרקים בהצפה במים הרב אהוד אחיטוב 32
הלכות כלאי זרעים הרב יהודה הלוי עמיחי 37

סקירת ספרים

- חוות בנימין ח"ג הרב גבריאל קדוש 44

מהנעשה במכון

- הכנס השנתי למצוות התליות בארץ 46

רשימת המשתתפים בקובץ

הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב יואל פרידמן,

הרב גבריאל קדוש, הרב אהוד אחיטוב,

הרב דורון ותקין, מאיר פרנקל

מכון התורה והארץ

הרב יואל פרידמן

משום כבודה של ארץ ישראל

מִרְן הֶרֶב קוֹק זצ"ל כֹּתֵב בִּפְתִּיגָתוֹ עַל חוֹדֶשׁ אֲדָר:
"הַמְּזִכִּירִים כְּרִכִּים וּמוֹקֵפִים מִיָּמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון, לֹא יוֹכְלוּ לְהִשָּׁאֵר עַבְדֵי
אֲחִישֹׁרוֹשׁ"

נֹאמֵר בַּמִּשְׁנָה (מְגִילָה פ"א מ"א):

"...כְּרִכִּין הַמוֹקֵפִין חוֹמָה מִיָּמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון קוֹרִין בַּחֲמִשָּׁה עֶשְׂרִים..."

וְהַגַּמ' (מְגִילָה ב' ע"ב) מְבַרֵּר מְדוּעַ יֵשׁ לְעָרִים הַמוֹקֵפֹת חוֹמָה מִיָּמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן
נֹון דִּין מִיּוֹחַד לְגַבֵּי קְרִיאַת הַמְּגִילָה. וּמִשִּׁיבָה הַגַּמ' שֶׁאֵנּוּ לּוֹמְדִים מַגְזֵרָה שׁוּה:
"פְּרִזֵּי פְּרִזִּים... מָה לְהֵלֵךְ מִזִּקְפָּת חוֹמָה מִיָּמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון – אִפְּ כֹאֵן מִזִּקְפָּת
חוֹמָה מִיָּמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון."

וּלְגַבֵּי שׁוֹשֵׁן אוֹמֶרֶת הַגַּמ':

"אִמֵּר רַבָּא וְאִמְרֵי לֵה כְּדִי: שְׁאֵנִי שׁוֹשֵׁן הוֹאִיל וְנִנְעֶשָׂה בֵּה נִסְ".

יִשְׁנָה לְכַאוּרָה תְּמִיחָה כְּפֹלָה בַּהֲקֶשֶׁר לְקַבִּיעַת יָמֵי הַפּוֹרִים:

א. מְדוּעַ קִבְּעוּ יָמִים טוֹבִים שׁוֹנִים בְּעָרִים הַמוֹקֵפֹת חוֹמָה מִהָעָרִים שֶׁאֵינֶן מִזִּקְפֹּת
חוֹמָה, וְהֵלָא כְּנֶגֶד גְּזֵרָתוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רִשִּׁי "יִשְׁנֵנו עִם אֶחָד מִפּוֹזֵר וּמִפּוֹרֵד בֶּן
הָעַמִּים" מֵתֵאִים הֵיחָא לְאֶחָד אֶת כָּל עַם יִשְׂרָאֵל וְלַעֲשׂוֹת יוֹם טוֹב אֶחָד?
ב. אִם נִקְבַּע יוֹם טוֹב מִיּוֹחַד לְעָרִים הַמוֹקֵפֹת חוֹמָה כְּדוֹמֶת הָעִיר שׁוֹשֵׁן, מְדוּעַ
הַזְמַן הַקּוֹבֵעַ הוּא יָמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון?
שְׁאֵלוֹת אֵלּוּ כִּבְרֵי נִשְׁאָלוּ עַל יְדֵי הָרַאשׁוֹנִים לְמַסַּכַת מְגִילָה (ש"ס) וּמִצָּאֵנוּ שְׁלוֹשׁ
גִּישׁוֹת כְּתוּבָה לַכֵּךְ:

1. הֶר"ן (דף א' מִדְּפֵי הֶר"ף) מְסַבֵּיר שֶׁעִיקַר הַנִּסְ הִיחָא בְּשׁוֹשֵׁן הַבִּירָה, הַמִּלְחָמָה
הִיתָה שֵׁם אֲרוּכָה יוֹתֵר וְלִכְּנָן נָחוּ מֵאוֹיְבֵיהֶם רַק בְּיוֹם ט"ו וְלֹא בְּיוֹם י"ד כְּמוֹ בְּשִׁאֵר
עָרֵי הַפְּרִזִּים, וְהִי"ט נִקְבַּע לְפִי עֵת סִיּוֹם הַמִּלְחָמָה. אֲלֵא שֶׁלְּפִי"ז רַק בְּעָרִים הַמוֹקֵפֹת
חוֹמָה מִיָּמֹת אֲחִישֹׁרוֹשׁ הָיוּ צְרִיכִים לְחַגּוֹג בְּיוֹם ט"ו? אִךְ אֲנִשִּׁי כִּנְסַת הַגְּדוּלָּה, מֵתוֹךְ
רֵאִיִּית מִקּוֹמָה וְכְבוֹדָה שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, קִבְּעוּ שְׁדוּקָא יָמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון יֵהִיחָא הַזְמַן
הַקּוֹבֵעַ (יְרוּשְׁלָמִי מְגִילָה פ"א ה"א).

אִם הִיחָא דִּין הָעָרִים הַחֲרִיבוֹת שְׁבִאֲרֵץ יִשְׂרָאֵל כְּעָרֵי הַפְּרִזִּים וְלֹא כְּכִרְכִּים הַבְּנוּיִים
הֵיטֵב וְהַמוֹקֵפִים חוֹמָה בְּיָמֹת אֲחִישֹׁרוֹשׁ – הִיחָא בַּכֵּךְ בְּזִיוֹן לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שְׁכֵן מִצֵּב
הַדְּלָדוֹל וְהַחֲרֹבֵן שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיחָא בּוֹלֵט לְעֵין כָּל. לִכְּנָן נִקְבַּע שְׁגָם הָעָרִים מֵא"י
שֶׁהָיוּ מִזִּקְפֵי חוֹמָה בְּעֵבֶר יִכְלָלוּ בֵּין הָעָרִים הַמוֹקֵפֹת חוֹמָה.

2. הַבֵּית יוֹסֵף (א"ח ס' תִּרְפַּח) מְקַשֶּׁה עַל פִּירוּשׁ הֶר"ן מְדַבְּרֵי הַגַּמ', שֶׁם מִשְׁמַע
שֶׁקִּבְּעוּ אֶת יָמֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון לְזְמַן הַקּוֹבֵעַ, וְלִמְדוּ זֹאת מַגְזֵרָה שׁוּה "פְּרִזֵּי פְּרִזִּים",
וְאִילוּ אֶת שׁוֹשֵׁן הַבִּירָה כָּלְלוּ בֵּין הָעָרִים הַמוֹקֵפֹת חוֹמָה מִיָּמֹת יְהוֹשֻׁעַ אֲעַפ"י שֶׁהִיא
לֹא הִיתָה כְּזֹאת רַק מִשׁוּם שֶׁבָּה נַעֲשָׂה הַנִּסְ. לְדַעַת הֶר"ן, לְעוֹמֶת זֹאת, כָּל תְּקִנַת
הַכְּרִכִּים הַמוֹקֵפִים חוֹמָה הִיתָה מִפְּנֵי הָעִיר שׁוֹשֵׁן וְלֹא לְהִיפֹךְ!

הַבֵּית יוֹסֵף מְקַצֵּין וּמִבְלִיט אֶת רִצּוֹנָם שֶׁל אֲנִשִּׁי כִּנְסַת הַגְּדוּלָּה לְקַבִּיעַת אֶת
הַתְּקִנָּה כְּשִׁכְבוֹדָה שֶׁל א"י נִמְצָאָת בְּמִרְכָּזָהּ. לְדַעַתוֹ יִסּוֹד הָרַעִיּוֹן לְהַפְרִיד בֶּן הִי"ט

של הכרכים לזה של המוקפים נבע מתוך רצונם להזכיר את ארץ ישראל, וכדי שיהיה לארץ ישראל זכר בנס זה.

3. לרמב"ן (ריש מגילה) גישה אחרת לגמרי, אך גם לדבריו עניינה של ארץ ישראל מובלט מאוד בקביעת חג הפורים. יתר ע"כ אף שבדרך כלל מקובל לחשוב שפורים הוא חג גלותי, מדברי הרמב"ן לא נשמע כן.

א. הרמב"ן מסביר שעיקר הנס היה לערי הפרזי ולא למוקפים.

ב. הוא קובע שעיקר הנס היה לבני ארץ ישראל דווקא.

הערים הפרזים, כיון שלא היו מוקפות חומה עמדו בסכנה גדולה יותר מאשר הערים המוקפות חומה. מתבאר המהפסוק (אסתר ט, יט): "על כן היהודים הפרזים..." שדווקא הפרזים קבעו יו"ט בשנה הראשונה ולא בני הכרכים. רק הם הרגישו בגודל הסכנה ולכן רק הם קבעו יו"ט בעת שנחו מאויביהם. בשנה שלאחריה, כאשר מרדכי ואסתר מצאו סמך ליו"ט מהפסוקים, נקבע היו"ט גם עבור הערים המוקפות חומה. כאמור הרמב"ן גם קובע שרוב עם ישראל כבר חזר לארצו באותה עת (בענין זה ראה מאמרו של הרב יהודה זולדן אמונת עתיד 15 עמ' 7), אלא שעדיין לא הספיקו לבנות את ארץ ישראל ולהקים אותה מחורבנה. לפי זה באמת עיקרו של הנס היה לבני ארץ ישראל שהיו כולם פרזים, אך כדי שלא להבליט את חורבנה של ארץ ישראל, כללו חכמים את הערים שבארץ ישראל שהיו מוקפות חומה עם שאר הכרכים שבגולה.

מין הרב קוק זצ"ל (מאורות הרא"ה פורים עמ' רסא-רסב) מסביר את יסוד החלוקה שבתקנת הכרכים ותקנת הפרזים, ובמה כבודה של ארץ ישראל היא בסיס לגאולתן של ישראל:

"ויש לומר בזה טעם חילוק בין מוקפים ופרזים, כי הכלל: בהגברת החומר יוחלש השכל, ובתגבורת השכל יוחלש החומר, כדברי הרמב"ם בפירוש המשנה לקדשים על מאמר ר"ח: תלמידי חכמים – כל זמן שמזקינין... ורש"י פירש בפרשת שלח החזק הוא הרפה (במדבר יג, יא) סימן מסר להם: אם במבצרים – חלשים הם, אם במחנים – גיבורים הם; אם כן רומז פרזים לגיבורי הגוף והיינו חלושי הנפש והשכל ומוקפים לחלושי הגוף שהם גיבורי השכל. על כן קבעו למוקפים הנס של הנשמה בט"ו, ולפרזים הנס של הגוף בי"ד. וקבעו דוקא מוקפים ופרזים בימות יהושע בן נון כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל כדברי חז"ל בירושלמי (מגילה פ"א ה"א), שאין זו המעלה ניכרת אצל אומות העולם שאין החלושים שהם גיבורים בתורה רק אצל ישראל בארץ ישראל העוסקים בתורה כוחם ניתש ע"י התורה שמתשת כוחו של אדם (סנהדרין כו ע"ב)..."

כבודה של ארץ ישראל מבטא את גאולתה של נשמת ישראל, את ה"הדר קיבלוה בימי אחשורוש". מי שמסתכל על גאולתם של ישראל בעיניים רוחניות ורואה בהצלה מיד צר גם את גאולתה של הנשמה, הוא יזכה לגאולה השלמה - "המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון, לא יוכלו להשאר עבדי אחשורוש".

בחוברת זו מאמר הגות המחבר את חודש שבט לחודש אדר את חשיבותה של החקלאות לכבודה של ארץ ישראל, מאמר על צמח הפטל, אם דינו לענין ערלה כדין ירק או כדין אילן, פרי מחקר וסיורים רבים אצל מגדלי פטל שונים ברחבי הארץ. אף שבחודש שבט "יצאו רוב גשמי שנה" עדיין יכולים אנו להתפלל לרבונו של עולם, ששארית שנה זו תהא גשומה ולא שחונה.

המערכת

הרב יהודה הלוי עמיחי

ערך מחצית השקל וערך הפרוטה

נהגו ישראל לתת זכר למצית השקל¹, למנהג האשכנזים נהגו לתת ג' חצאי מטבעות הנוהגים באותה מדינה². מנהג הספרדים לכתחילה לתת שווי של חצי שקל כסף אמיתי³

1. שיעור מחצית השקל

מחצית השקל = 160 שעורות⁴

משקלי השעורה⁵

א. 1 שעורה = 0.044 גר' לפי הגאונים והראשונים.

ב. 1 שעורה = 0.05 גר' לפי הגר"ח נאה ובשם החזו"א.

מבירור שנערך (כ"ה שבט תשנ"ט), מחיר ק"ג כסף = 857 ש"ח + מע"מ = 1004 ש"ח.

מחצית השקל לפי א': 7.04 גר' = 7.07 ש"ח.

מחצית השקל לפי ב': 8 גר' = 8.03 ש"ח.

הספרדים שנותנים מחצית השקל ג' דרהאם⁶ = 183 גרעיני שעורה (1 דרהאם = 61 גרעיני שעורה).

מחצית השקל לפי א': 8.05 גר' = 8.08 ש"ח.

מחצית השקל לפי ב': 9.15 גר' = 9.18 ש"ח.

2. שיעור פרוטה

הפרוטה = חצי שעורה⁷

לפי דעה א': הפרוטה = 2.2 אג'.

לפי דעה ב': הפרוטה = 2.5 אג'.

1. רמ"א (או"ח סי' תרצד סעי' א).
2. באור הלכה (שם סי' תרצד ד"ה ויש ליתן).
3. כף החיים (שם סי' תרצד אות כ).
4. רמב"ם (הל' שקלים פ"א ה"ה).
5. מדות ושיעורי תורה (עמ' שצו-שצז).
6. כף החיים (שם).
7. רמב"ם (הל' שקלים פ"א ה"ג).

דורון ותקין

לערכיות החקלאות בישראל

- א. הקדמה
- ב. שיתופיות או ציבוריות?
- ג. החקלאות ערך ציבורי
- ד. קרבן העומר - הכנה לציבוריות הישראלית
 1. אברהם אבינו בברית בין הבתרים
 2. הבנת המן
 3. מרדכי היהודי ודורו
 4. ערים המוקפות חומה מימות יהושע בן-נון
- ה. הקץ המגולה

א. הקדמה

החקלאות היא עבודת האדמה לענפיה השונים, לשם קבלת יבול: גידול תבואות, ירקות, עצים וכן טיפול וגידול בעלי חיים לצרכיו השונים של האדם, ובזמננו - בעיקר לצורך מזונו. החקלאות היא צורך קיומי של המין האנושי, ובלעדי תוצרתה לא יוכל להתקיים. היא החלה להתפתח בימי בראשית ועד ימינו לא נמצא לה תחליף.

השתלשלות הצורך והקיום החלה כאשר אדה"ר קולל וגורש מגן עדן כדי לעבוד את האדמה ולאכול את פירותיה בקושי, בעמל ובעיזבון, ומלבדם נוספו הקוץ והדרדר, ואחרי כל אלה נמשל הוא לחיות ולבהמות השדה האוכלות את עשב השדה. וכך המשיכה התולדה מקין והבל עד לנח, איש האדמה, שהביא נחמה ותקווה למין האנושי בעבודת האדמה.

עד לא מזמן החקלאות יצרה את מרבית מלבושיו של האדם, עם הזמן נוספו שימושים רבים ומגוונים לתוצרת החקלאית, עד שנכון לומר שהחקלאות היא צורך קיומי למין האנושי והתפתחותו - כורח הקיום. אמנם, כאשר ענפיה התרבו וברכתה גדלה היא לא סיפקה רק צרכים קיומיים גרידא, כי אם גם צרכי מותרות בהתאם להתפתחותה ושגשוגה בכלכלה העולמית.

הכורח הקיומי העלה את החקלאות לכדי ענף מרכזי בהרכב הכלכלה הלאומית של כל מדינה ועם, עם התהוותה של קהיליית העמים, וכגורם מרכזי חיבר וקישר בין מרכיביה. הוא היה בסיס להתהוות כל קיבוץ לאומי, ולעתים אף גרם למאבקים, מלחמות ומשברים בין קהילות. כיום מנסים להקטין את התלות והשעבוד בו ע"י יצור של תחליפים סנטטיים, אך רק בחלק קטן מהמקרים הצליחו למצוא תחליפים חלקיים, וכל זאת בנסיון לברוח מהשעבוד לקללת אדה"ר.

החיבור בין הפרטים המרכיבים את הקהילה, התבסס על הקשר הקיומי (חקלאות וכי"ב) בינם לבין עצמם, שמטרתו הייתה להיטיב עמם¹. הרב קוק זצ"ל בבואו להגדיר את המבנה הלאומי בעמים (משפט כהן עמ' רעג) כותב:

"כל אומה, עיקר הקיבוץ שלה הוא כדי להיטיב להיחידים הפרטיים, אבל הכלל מצד עצמו אין לו מציאות עצמית, ונמצא שערך הצבור כלפי אה"ע הוא בבחינת שותפות, אצל היחידים השותפים בודאי העיקר הוא חלקו של כל יחיד שבשותפות הכללית לגבי אותו היחיד".

האם בישראל החקלאות היא קיומית בלבד כמו בעמים², או שהיא בעלת ערך עצמי - תוכני, בנוסף לצד הקיומי בהיותה מזינה ומפרנסת?

ב. שיתופיות או ציבוריות?

שאלה זו עמדה ברקע המחלוקות בין חכמים לכיתות השונות בימי בית שני. נציין כאן שני ענינים מרכזיים:

1. הצדוקים סברו שיחיד יכול להביא קרבן תמיד שהוא קרבן ציבור, וחכמים סברו שהיחיד אינו יכול לנדוב קרבן משלו עבור הציבור מפני שקרבן התמיד כמו שאר קרבנות ציבור באים מתרומת הלשכה בלבד, המבוססת על מחציות השקל של כל ישראל.

1. אגודה כזו תקרא "חברת אחריות". עי' אורות ישראל פרק ו, סעיף ז.
 2. בהקשר לערכיות זו במדינת ישראל ובתנועה הציונית, ראה: חידוש הציונות, פרופ' יחזקאל דרור (הוצאת הספריה הציונית על יד ההסתדרות הציונית העולמית), פרק 15. ובפרט ע"מ 166: "במיוחד ממשיכים להתייחס רבות לערכי ציונות קלאסיים הצמודים היסטורית ל"שוב הארץ", שהיו מקובלים בציונות המעשית של תנועת העבודה - ערכים של התיישבות חקלאית ועבודת האדמה.
- אלה ממשיכים לזכות לתמיכה מילולית וגם משמשים הנמקה, אמיתית או מדומה להחלטות משמעותיות, למשל בכל הנוגע למחירי מים לחקלאות ולשימושים בקרקע "חקלאית". זאת, למרות העובדות הבאות: מרבית שטחי מדינת ישראל מיושבים; צפיפות האוכלוסיה בה הולכת וגדלה; הבעיות הממשיות כרוכות בשאלה האם, היכן וכיצד להקים מטרופולין נוסף ותחומי מגורים ופעילות משקית למיניהם ולא "יישובים" במובנם הקלאסי; והצורך הדחוף הוא לשמור שטחי קרקע לא-מיושבים למגוון צרכים.
- ממליץ אני להשתחרר משמרנות מחשבתית, אין לכלול בציונות המחודשת הדגשה של ישוב הארץ בשטחי מדינת ישראל. בוודאי שאין לכלול בה העדפה של צורת התיישבות זו או אחרת, אלא כחלק מטיפוח "חברת מופת" מבחינה חברתית. במיוחד, דרוש לנטוש את התפיסה של התיישבות חקלאית ושל עבודת אדמה כערכים בפני עצמם, להבדיל ממשמעותם הכלכלית וההתעסקותית לטוב או לרע.
- אין זה נכון ש"חברה בריאה" - מושג בעייתי מאוד - זקוקה לעובדי אדמה. אין זה נכון שלעבודת האדמה משמעות פילוסופית ופסיכולוגית חיובית ייחודית. וקיימות דרכים אחרות ואולי עדיפות לסיפוק צרכים חברתיים ופסיכולוגיים, במידה שאלה אמיתיים, להבדיל מאופנתיות של חיפוש קשר בלתי אמצעי עם הטבע.
- ועיין עוד ביחס לאהבת ארץ ישראל, שם ע"מ 167.

2. הבייתוסים סברו שזמן הנפת קרבן העומר, המתיר את אכילת התבואה החדשה במדינה יהיה תמיד בימי ראשון מימי השבוע בחג הפסח, לפי שדרשו "ממחרת השבת" - שבת בראשית. ואילו חכמים סברו שיום הנף חל בט"ז בניסן מדי שנה, כיוון ש"ממחרת השבת" הכוונה ליו"ט ראשון של פסח שנקרא בפסוק זה שבת. ואף אם ט"ז יהיה יום שבת ובליילה שלפניו יקצרו את העומר³, תדחה השבת מפני העומר כיוון שהוא קרבן ציבור.

הברייתא (מנחות סה ע"א) כורכת את שתי המחלוקות יחדיו:

"ת"ר: אלין יומיא דלא להתענאה בהון, ומקצתהון דלא למספד בהון: מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא, דלא למספד: ומתמניא ביה ועד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא, דלא למספד. מריש ירחא דניסן ועד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למספד, שהיו צדוקים אומרים: יחיד מתנדב ומביא תמיד, מאי דרוש? "את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים", מאי אהדרו? "את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוח תשמרו", שיהיו כולן באין מתרומת הלשכה. מתמניא ביה ועד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למספד, שהיו בייתוסין אומרים: עצרת אחר השבת."

מסביר הרב קוק זצ"ל (משפט כהן שם) שיסוד המחלוקות - בהבנת ערכיות הציבור בישראל. הצדוקים כמו הבייתוסים הבינו את תכונת הכלל בישראל כמו בעמים, היא תכונה קיומית של התאגדות לאומית שבבסיסה עומדים הצרכים הקיומים כמו החקלאות וענפיה. ועל כן טענו הצדוקים שיחיד יכול להביא קרבן ציבור כיוון שההתאגדות של היחידים היא שיתופית כשבמרכזה עומד היחיד כמטרת ההתאגדות. וכן הבייתוסים סברו, שקרבן העומר שביסודו הוא קרבן ציבור, בא מראשית התבואה החדשה, כיוון שהתבואה, כמו החקלאות, היא צורך קיומי בלבד של העם, וכך הוא גם הקרבן הבא ממנה. הקרבן נועד לשתף בין חיי החול לחיים הדתיים שמנותקים זה מזה, כמקובל⁴ בין עמי קדם, להביא קרבן מראשית היבול החקלאי כדי לברך את התוצרת.

חכמים, לעומתם, סוברים שאין שציבור אינו אוסף של שותפים אלא ערך עצמי שעומד מעל ליחידים השואבים את כוחם האישי ממנו. הציבור - עצמיותו אישיותו אחת, או נאמר נפש הציבור או רוח האומה. תוכן הכלליות אינו מיוסד על צרכי הפרט. תוכנו הוא הצד האידיאלי של הכלל. כדוגמת היחס בין נפש האדם ה"אחת" לכוחותיה הפרטיים⁵, כך היא האומה אל יחידה⁶. וכן כותב הרב קוק זצ"ל (שם):

3. עי' רמב"ם הל' תמידין ומוספין פ"ז ה"ד: "וזמנו קבוע ולפיכך דוחה את השבת ואת הטומאה". וכן בהמשך הפרק שם, על דרך קצירתו והבאתו.
4. עי' מו"נ ח"ג פרק לז בהסברו לטעם מצות ערלה.
5. שמנה פרקים לרמב"ם פ"א.
6. עי' נצח ישראל למהר"ל מפראג עמ' כ-כא.

"מפני שיש בציבור של ישראל קדושה ומציאות כללית, שאינה נערכת כלל כלפי החלק של כל פרט, והיא עומדת למעלה מגדרי חלוקה, ובשביל כך קרבנות ציבור צריכים להיות משל ציבור דווקא, שזהו עניין הקדושה של הכלל כולו".

ע"כ סברו חכמים, שבקרבן התמיד מחוייב הדבר ע"פ דין לקנות את הקרבן מכספי תרומת הלישכה בלבד⁷, כיון שהכלל הוא ישות קניינית בפני עצמה שאינו מורכב מהיחידים וליחיד אין התחברות על בסיס משותף עם הכלל⁸. אין כאן שישים ריבוא של שותפים, ישנו ציבור אחד עם בעלות אחת שמקרה הוא בנשמה המיוחדת של האומה "ובשביל כך קרבנות ציבור צריכים להיות משל ציבור דווקא שזהו עניין הקדושה של הכלל כולו" (משפט כהן שם).

ג. החקלאות ערך ציבורי

הבנה זו את ערך הציבור לעומת ערך היחיד בישראל נוגעת לחקלאות ולקרבן העומר הבא ממנה. ניתן היה להבין שבעבודה רוחנית יש שוני בין יחידים לציבור, אבל ענייני המזון והקיום של כל יחיד - להשיג את מזונו ופרנסתו, אינם נוגעים להגדרה הציבורית, והם דומים לכל שאר העמים. על כן הוסיפה הברייתא וכרכה את המחלוקת השנייה, בעניין העומר, עם הראשונה - בעניין הציבוריות - לחדש שגם נושא זה בעל ערך ציבורי, ומחלוקת זו עקרונית כמו המחלוקת שקדמה לה. נכון יהיה לומר, שהחלק הזן של העם הוא חלק מהנפש הציבורית שלו: יחס הכלל אל יחידיו הוא כמו יחס הנשמה אל הגוף. כמו שנאמר שהנשמה נותנת לגוף את ערכו האמיתי, ואין הכוונה שהיא משרתת אותו והיא אמצעי לגוף, אלא להפך: הגוף הוא אמצעי לגילוייה השלם של הנשמה בעשותו עצמו מוכן ומכיר בשליחותו, כך היחידים, בהכירם את ערך הכלל הם מגלים את אופיו ועצמיותו ע"י החלק שלהם ואפילו בגופם הגשמי הזן. כן הוא הערך הקיומי של העם - ערך עצמי של הנשמה הציבורית שלו⁹. אולם עדיין זקוקים אנו להסביר, מדוע מבליטה האומה את החקלאות ומביאה אותה למעמד של קרבן ציבור?

בגידולי החקלאות יש צד ציבורי מיוחד, ערך עצמי בהיותם מוציאים את פירות הארץ, ומבטאים את הקשר העצמי שבין העם לארץ. בנוהג שבעמים שהקשר בין העם לארצו מבוסס על המענה לצורך הקיומי אותו משיג העם במשך הדורות

7. עי' שקלים פ"ד מ"א.

8. יש לכן השלכה הלכתית שהיחיד גם אינו יכול לנדב קורבן לציבור בשביל קורבן ציבור, רק דרך תרומת הלשכה ניתן לקנות קורבנות לקורבן ציבור, מחשש שמא לא יבין הנודב את הערך המיוחד הזה, ובטעותו יבין שיש אוסף של יחידים, ובאשר גם הוא נמנה עליהם ישייר את חלקו ולא יקנה אותו ונמצא הקורבן פסול בגלל חסרון בבעלות "שמא לא ימסרם יפה יפה (עי' ירושלמי שקלים פ"ד ה"א, וכן יומא לד ע"ב במשנה, ובגמ' לה ע"ב: "שמא לא ימסרם יפה יפה", ובתוס' שם).

9. עי' עוד רמב"ן ויקרא כו יא, ד"ה: "ונתתי משכני בתוכם": "... אבל הם מתפרסמים מצד היותם תמיד לעולם בכל הארץ... אבל שתהיה ארץ אחת כולה ועם אחד " וכו'.

מהארץ. כאשר הוא התפתח לאורך הדורות הוא יצר סביבו תרבות והווי של חיים, המועברים מדור לדור ומקיימים ומזינים את העם הן בצד הקיומי והן בצד התרבותי. בישראל הסדר הוא הפוך¹⁰: "בהיותכם מתי מספר כמעט וגרים בה" (דחי"א טז יט), עוד קודם שהפכנו לעם ובטרם הגענו לארצנו כבר הייתה לנו ארץ, מפני שיש בקשר הזה עניין אלוקי קדושת עצימי, והוא לא נבנה על פי ההתחברות הטבעית הרגילה בין עמים לארצותיהם. הארץ, הקדושה בקדושה אלוקית מצד עצמה (ולא בגלל המצוות שתלויות בה או מתקיימות בה ע"י ישראל) מגלה את הצד העצמי בקדושה הציבורית שיש בעם ע"י זה שהיא נותנת לו את פירותיה ומקיימת אותו, על סמך הקשר העצמי בין העם לבינה. וככל שאנחנו מעמיקים את קשרינו עימה היא מגדילה את הופעתה העצמית בהיותה ארץ ה' "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה תמיד, עניי ה' אלוקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא יב). הצד הקיומי שלכאורה שווה בינינו לשאר העמים בארץ הוא רק שם משותף בלבד, אין הארץ בשבילנו מקלט בטוח לחיים, כמו שהעם איננו "חברת אחריות".

קרבת העומר מגלה את יחסה העצמי של הארץ לעם רק כשהוא קרבת ציבור, והיה הכרח להגדיר את זמנו באמצעות יו"ט ראשון של פסח המכונה "שבת" כאילו זו שבת בראשית, לבטא את העליונות של העם שביכולתו לקבוע את קדושת הזמנים מכח קדושתו העצמית - כח תורה שבע"פ השווה למדרגת תורה שבכתב ושבת בראשית, ובכוחו של הקרבן לדחותה (משפט כהן שם). ככל שמתגלים יותר חיי העם בארצו כך הקשר העצמי ניכר יותר, ומתממשת יותר ויותר המצווה הציבורית של יישוב הארץ "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה" (רמב"ן בהשגותיו על ספר המצוות עשה השגה ד). "גוי אחד בארץ... עמה אקרון אחד ולא אינון בלחודיהו" (זהר, ויקרא צג ב, הקדמה לשבת הארץ). כמו שמבאר הרב (מאמרי הראיה עמ' 177):

"בנין הארץ, היסוד הראשי, החקלאות, הלא היא אצל כל העמים רק גורם כלכלי חיוני פשוט, אבל העם אשר הנושא שלו כולו הוא קדש קדשים, וארצו, ושפתו, וכל ערכיו כלם קודש הם, כי הוא כולו ממלא את ביטוי הקודש של כל האנושיות וכל היקום כולו... הרי גם חקלאותו כולה היא ספוגת קודש, והקודש הזה שביסוד החקלאי מובלט הוא על ידי זה שחגיגת ראשית הקציר, העומר, עולה הוא למדרגת עבודת הקודש היותר עליונה, והקרבת המקודש עמו הוא קרבן ציבור שדוחה את השבת".

ד. קרבן העומר - הכנה לציבוריות הישראלית

1. אברהם אבינו בברית בין הבתרים

זכותו העצמית של העם על הארץ, הנאמרת באמצעות עבודת האדמה ופירותיה, ניצבת במרכזיותה של ברית בין הבתרים, והבטחת הארץ. אברהם שאל את ה' (בראשית טו ח): "במה אדע כי אירשנה?" היינו, באיזו זכות יחזור עם ישראל

10. עי' עז"ר א עמ' רג, ד"ה: "בהיותכם מתי מספר, כמעט וגרים בה".

לארץ אחרי שיחטאו בניו ויגלו ממנה? כיצד תתמיד זכותם עליה? אברהם חיפש את הברית, הוא ביקש את ההתחברות שאיננה תלויה במעשים. הוא רצה סוג של קשר שאינו מתחיל מהסיבות הגלויות ונראות לעין, כי הוא הבין שהקשר אל הארץ הוא עצמי, וקשר כזה עמוק וגדול יותר מקשר או תלות במעשים "אהבה התלויה בדבר". השיב לו ה': "קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש ותר וגוזל" משיב ה' לאברהם, לקחת בע"ח שמהם יביאו בניו לעתיד קרבנות ציבור¹¹ בבית המקדש, באמצעותם הוא כורת עם ישראל ברית על הארץ - ברית הארץ. בזכות הקרבנות, תתמיד זכות הבנים על הארץ. הברית קבעה בודאות בשעת כריתתה את החשבון העמוק שהגאולה והקשר אל הארץ אינם תלויים, בעיקר, במעשיהם של ישראל צדיקים או רשעים. זכות הסגולה היא כפרתם, שאיננה נפגמת או נחסרת בגלל עוונותיהם של הפרטים.

הארץ בקדושתה מתיחסת לעצמיות הישראלית ומשיבה את בניה אליה. ברית הארץ היא אלוקית: "אתה הוא ה' אלוקים אשר בחרת באברהם... ומצאת את לבבו נאמן לפניך, וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני ... לתת לזרעו, ותקם את דברך כי צדיק אתה" (נחמיה ט, ו-ח). קרבן העומר כמו כל קרבנות הציבור ערך ציבורי לו, מיוחד הוא בקשר אל הארץ לא רק מהאופן הסגולי אלא מברכת הארץ הגלויה והתקימות חייהם של ישראל עליה.

2. הבנת המן

המן הרשע בבואו להוביל את מרדכי על הסוס ראה אותו ואת תלמידיו עסוקים בלימוד תורה, וכך מספר המדרש¹² (ויק"ר כה, ו):

"לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך. ר' לוי אמר היא שעמדה להם בימי המן¹³. דאמר ר' לוי: כיון שראה מרדכי את המן בא כנגדו והסוס בידו, אמר: דומה אני שאין רשע זה בא אלא להרגני. והוון תלמידיו יתבין תניין קמורי, אמר להם: עמדו וברחו שמא תכרו בגחלת. אמרו ליה: בין לקטול בין לחיי אגן עמך ולא נשבקך. מה עשה? נתעטף בטליתו ועמד בתפלה לפני הקב"ה, ותלמידיו יתבין תניין. אמר להם: במה אתם עוסקים? אמרו לו: במצות העומר, שהיו ישראל מקריבין במקדש ביום הזה. אמר להון: הדין

11. רש"י במקום, ועי' גבורות ה' למהר"ל מפראג עמ' מה-מו, מגילה (יב ע"א) והקרב אליו וכו'. ובאור חדש עמ' ק. וביחס לגאולת מרדכי: עי' מגילה (יג ע"ב): "ועשרת אלפים ככר כסף - אמר ר"ל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתיד המן לשקול שקלים על ישראל לפיכך הקדים שקליהן לשקליו", וכן פרק 2: הבנת המן.

12. ובגמ' (מגילה טז ע"א) הגירסה: "אמרו ליה בזמן שביהמ"ק קיים מאן דמנדב מנחה מייתי מלי קומציה דסולתא ותכפר ליה אמר להו אתי מלי קומצאי קמחא דיכחו ודחי עשרה אלפי ככרי כספא דידי", ורש"י והמהרש"א מפרשים שהיו עסוקים בעומר. ויתכן שהבבלי סבר להבליט את ההבנה של זכר למקדש - וע"ע הערה 14, ב.

13. במדרש מובאים מקרים נוספים בהם נושעו ישראל בזכות העומר וערכיותו: בימי אברהם זכו לא"י, ובימי גדעון וחזקיה.

עומרא במאי הוה דדהב או דכסף? אמרו לו: דשעורין. אמר להון: וכמה הות טימי ידידיה, בעשרה קנטרין? אמרין ליה סגין בי' מנין. אמר להון: קומו! דנצחו עשרת מנכן לעשרת אלפים קנטריא דכספא¹⁴.

ע"י העיסוק והלימוד בסוגיית העומר עורר מרדכי את העם והכשירו לגאולה. העומר מסמל את הקשר המיוחד בין העם ובין הארץ, מפני שבא מקדושת ארץ ישראל כולה¹⁵. ניתן ע"כ להגדיר את העומר כקרבן הארץ - קדושת הארץ הנאמרת ע"י ישראל באמצעות עבודת אדמתה. הוא חינוך את העם להבין שקדושתם של ישראל אינה רק הקדושה המעשית הנגלית לפי כוחם של היחידים להשפיע במעשיהם שפע של קדושה והשראת שכינה, אלא ישנו חלק עמוק ופנימי, סגולי - נצחי, שמחבר את העם אל הארץ אף בהיותם בגלות. ככל שישראל מתחברים ומתוודעים לסגולתם ולקדושתם הציבורית הם יוכלו להתפעל ולהיגאל מכוחה. קרבן העומר מציין באופן מיוחד יותר מכל הקרבנות, ואפילו מקרבנות הציבור, את קדושתם העצמית של ישראל. אפילו אם חוטאים ישראל וגולים מארצם, וכביכול קדושתם בטלה, ביכולתם לעשות תשובה. התשובה מתעוררת ע"י המפגש עם הסגולה, מההבנה שלא הצדקות הפרטית של המעשים היא היוצרת את קדושתם, כי אם הקדושה העצמית הבאה מהציבוריות הסגולית המבדילה בין ישראל לעמים. הצדקות הפרטית מגלה את אשר בלב האומה פנימה, עין לציון צופיה. אם ח"ו אין הצדקות הפרטית נושאת על ליבה את שאיפת הגאולה ובניין הארץ, אזי אין היא באה מלב האומה פנימה¹⁶.

3. מרדכי היהודי ודורו

מרדכי עורר את הזכר והקשר לא"י, את הצפיה לישועה ושיבה לציון דרך מצוות העומר. משום שהוא ידע שהעם חטא¹⁷ ביחס אל הערכיות הציבורית והחיים הציבוריים שאבדו לאומה עם גלותה מארצה. הצורך ל"היסתדר" בגלות בין הגויים

14. עי' עוד: 1), מנות הלוי (הוצאת מנות איש תשנ"ו) : א. עמ' שיב, ד"ה: ומצאתי בשערי בינה אל הה"ר אלעזר מגרמישא; ב. עמ' שטו, ד"ה: תלמידי מרדכי מה היו אומרים וכו'; 2), באופן כללי על העיסוק בדיני הקורבנות: ע"ר א עמ' קסב, ד"ה "שיהא שיח שפתותינו": "והשני הוא הפעולה בעולם, להשפיע שפע ברכה וחיים מאירים בכח הקדושה הגנוזה, בסוד פרי השפה, מיסוד קדושת הקורבנות עצמם", וע"ע הערה .

15. כלים פ"א מ"ו: "עשר קדושות הן ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות ומה היא קדושתה שמביאים ממנה העומר והבכורים ושתי הלחם מה שאין מביאים כן מכל הארצות".

16. "אין צדיק בעולם שיגיע לקרסוליה של כנסת ישראל כולה" (אורות, אורות ישראל פרק ט סעיף ה). ובאגרות הרא"ה ח"א עמ' עא: "אבל מה שאנו דורשים בשבחה של כנסת ישראל בכלל, הוא על דבר הסגולה האלוקית הנמצאת בנשמת האומה בכללה, וממילא היא מתגלה ג"כ בכל יחיד באיזו צורה מיוחדת".

17. מגילה (יב ע"א): "... מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע...", וע"ע מנות הלוי בהקדמה ע"מ ד-ח. ובעיקר ביאור המסקנה ע"מ ת, וכן ע"מ רלב. אור חדש למהר"ל מפראג הקדמה ע"מ נח-ט, קלז. ועי' ויק"ר (פרשה לב אות ה): "בשביל ארבעה דברים ישראל נגאלו ממצרים " וכו'.

הבליט את שמירת המצוות הפרטיות, ואת הצורך להתמלא רוח וגבורת קדש ע"מ לעמוד¹⁸ בנסיונות הגלות. ההיטמעות בין הגויים טישטשה את היחס בין ישראל לעמים והיהודים החלו לחיות חיים דתיים פרטיים, תוך כדי הקפדה על דקדוקי מצוות שניתן לקיימם בגלות, לא מתוך נתינת דעת על שמירה וקשר לארץ וכבודה. השינוי ביחס אל היסודות הציבוריים היה ניכר, בעיקר, מההשתתפות בסעודתו של אחשורוש¹⁹: שם נרמס בכוונה תחילה כבוד האומה ע"י שמוש בכלי המקדש²⁰ ובבגדי הכהונה²¹ בידי אחשורוש. שימוש מכוון לציין ולהדגיש את מפלתם של ישראל, ולשלול את תקותם ואמונתם לשוב לארץ. ישראל שבאותו הדור ע"י ההשתתפות בסעודה, מתוך הבלטה והדגשה על שמירת כשרות המזון והיין²², הסכימו כלפי חוץ עם התוצאה הנלווית, ונוצר חסרון מהותי במצבם.

המן הרשע שחש את השעה הזמנית - המצוקה החצונית אליה נקלעו ישראל, נמשך אל טירפו כמו ארי המשתחרר מסוגרו: "ישנו עם אחד מפוזר ומפורד". ישראל נשמרים בגלות ע"י הצפיה לישועה והצפיה לארץ ישראל, וח"ו כשהצפיה מתעמעמת החולשה מתגברת, ועיקרם של ישראל ערכיותם הציבורית אינה שומרת על מעמדה, מצטירים ישראל כאוסף של יחידים. עם ככל העמים עם חוקי תרבות מוסריים פרטיים, שהשיתופיות האינטרסנטית משמשת לו דבק לאומי. "ומרדכי ידע את כל אשר נעשה" (מגילה ד, א), הוא הסביר ולימד את אסתר²³ ויחדיו פעלו לחבר את העם, לרומם את ערכיות החיים הציבוריים שבמרכזם עבודת ה' במקדש.

אסתר ביקשה ממרדכי: "לך כנוס את כל היהודים... וצומו עלי אל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום" (אסתר ד טז), עיקר ההיתכנסות וההתחברות של כל ישראל היא תפילה בציבור בבית הכנסת, ולא כל יחיד בביתו²⁴. כיון שישראל מתכנסים בבתי כנסיות שורה עליהם שכינה ומתבטל פיזורם, מתכנסת ופועלת הפנימיות הציבורית והבדלתם מהעמים, הוא החלק הסגולי בעל הקדושה העצמית שעמוק יותר מהמעשים, ומתחדשת ממנו רוח ועצמיות של כלל ישראל. בהתכנסות הפנימית היתה תשובה²⁵ כנגד ההתכנסות וההנאה בסעודה. האכילה והשתיה כופרו ע"י הצום שלשת ימים.

18. מרדכי חינך לזה דרך מצות העומר: עי' אורות, ארץ ישראל א; אורות התחיה ה; אורות ישראל פרק ז סעיף ו.
19. עי' בהערה 17.
20. מגילה יב ע"א.
21. שם, שם.
22. עי' מנות הלוי עמ' ו: "סעודת רשע פשע".
23. מרדכי בטוח בצדקת הדור להיגאל, ומשכנע את אסתר ביסוד זה: אור חדש ע"מ קג, וכן מנות הלוי ע"מ רלג-ח.
24. עי' אור חדש עמ' קנה.
25. אור חדש עמ' קנו, קנח.

הרי כשמרדכי עסק ולימד את סוגיית העומר, היתה זו התחנכות לערכיות שבעומר. בדיוק באותה השעה מתחילה גאולתם, בודאי לא היה זה מקרי אלא מכוון²⁶ שהלימוד וההתרוממות להבנת הערך של העומר פעלה את התיקון וההשגה אליו הגיעו, להתחיל את הגאולה מכח מעשיהם ותשובתם²⁷.
על יסודות אלו של קדושת הציבור וקרבן ציבור הבא מהעומר נבנה ועמד בית המקדש השני, הנמשך מישועתם של מרדכי ואסתר.

4. תקנת ערים המוקפות חומה מימות יהושע בן-נון

תקנת מרדכי ואנשי כנה"ג להפריד במצוות זיכרון הנס וההודיה עליו בין ערים המוקפות חומה מימי יהושע בן-נון לערים פרזיות, נעוץ בקשר שיש לארץ עם הגאולה שהתחוללה בשושן. היה מקום לתהות, מדוע בתקנה קבעו זכר לערים לפי זמן יהושע בן נון, ולא לפי שושן שבה ארע הנס, או לפי הערים בזמן ההוא בא"י. התשובה לתמיה זו, שהגאולה מתעוררת בקשר העמוק לקדושת הארץ שממנה מותר להביא את העומר, קדושה שניה לה²⁸ בדרוג עשר הקדושות של הארץ היא ההבדלה בין ערים המוקפות חומה לפרזים, שמהן משולחים המצורעים מחוץ לחומה. אנשי כה"ג תקנו את מצוות חג הפורים בהתאם לעומק הנס וההצלה; כאמור, ישראל שאבו כח לברר את עצמיותם מהקשר ומהחיבור אל הארץ, והיה צורך לבסס את ההודאה באמצעות הקשר הזה. הזכר קובע לדורות²⁹ מהו הנס ומה הייתה ההצלה: ישראל בגלותם הבינו את החטא של ההשתתפות בסעודת הרשע שהיא התנתקות מחיי העם בארץ. תיקון החטא הוא בבנין ערי הארץ והחזרת היישוב היהודי לארץ, כשעיקר הזכר לנס הוא בארץ ישראל. ההבדלה בין הערים מדגישה את קדושת הארץ, שממנה בא קרבן העומר, שעל גבי קדושת העומר עומדת קדושת ערי חומה. השבת החיים לארץ בערכיותם הלאומית, היא המטרה של הנס הנסתר בדרכי הטבע, ועל היסודות הרוחניים האלו עמלו חז"ל לאורך ימי הבית השני.

ה. הקץ המגולה

בקללות שבפרשת בחוקותי (ויקרא כו לב) נאמר: "ושממו עליה אויבכם" בשעה שישראל יוצאים לגלות ועוזבים את הארץ, היא לא תיתן את ברכתה לזרים שיבואו

26. עי' עוד: מנות הלוי עמ' שיב-שטו: א, ד"ה ומצאתי בשערי בינה של הה"ר אלעזר מגרמישא; ב, תלמידי מרדכי מה היו אומרים; אור חדש עמ' קפב-ג.

27. עי' לקמן בפרק הקץ המגולה, שיטת ר' יהושע: "מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן וישראל עושין תשובה".

28. כלים פ"א מ"ז: "עירות המוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחין מתוכן את המצורעים".

29. עי' רמב"ם הל' מגילה פ"א ה"ד-ה, וב"י סימן תרפח ד"ה ואיכא למידק וכו'. שיטת הרמב"ם שהזכר לא"י עצמאי ואינו תלוי בשושן, וא"י היתה עיקר התקנה. לעומת הר"ן שא"י הסתפחה לשושן. וע"ע מאמר מערכת עלון זה.

להתיישב בה, ויש בכך³⁰ סימן ברכה לישראל שהארץ שומרת להם אמונים אף בזמן שהם גולים ממנה, שהקשר העמוק בינה לבין העם לא ניתק ע"י הגלות, והיא שומרת אמונים לבניה כאישה עגונה שמחכה לבעלה. ברכתה של הארץ ויכולת החיים בה איננו טבעי ופשוט כמו בכל ארצות תבל, אלא הוא נובע מהקשר העצמי התוכני שבין הארץ לעם. העולה מהבטחה זו שלאחר שישבו ישראל לארץ תחל הארץ לתת שנית את ברכתה בצורה טבעית. זאת אומרת שרק אחרי ביאתם יבנה מחדש הקשר הטבעי לישראל עם הארץ. אבל הנביא יחזקאל מנבא: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשארו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל לו). כי קרבו - עומדים לבוא אע"פ שעדיין לא באו ממש, מה מובנה של הנבואה?

חידוש הקשר בין העם לארץ וברכתה הוא מסימני הגאולה. כך מבארת הגמ' (סנהדרין צז ע"ב) את מחלוקת ר' אלעזר ור' יהושע האם הגאולה תלויה או אינה תלויה בתשובה. לדעת ר' אלעזר הגאולה תלויה בתשובה; התשובה והמעשים הטובים הם תנאי ליכולתה של הגאולה להתרחש. אבל לדעת ר' יהושע הגאולה היא הכרחית - אלוקית, ולכן גם אם ישראל לא ישובו הגאולה תחל אלא שבסופו של התהליך ודאי שישראל יתקנו את מעשיהם ויחזרו בתשובה. הרי שנקודת המחלוקת היא³¹ האם הגאולה מחויבת להתחיל מתוך מצב מתוקן של ישראל ע"פ מעשיהם ובגללם או שהיא עצמית, ותתחיל להתרחש ע"י משהו עמוק ונשגב מהמעשים ומהתשובה של ישראל. ומסיקה הגמ' כמו ר' יהושע שהגאולה איננה תלויה בתשובה אלא הכרחית ועצמית לישראל, ומביאה ראיה לכך (שם צח ע"א): "ואמר ר' אבא אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשארו לעמי ישראל כי קרבו לבוא. ומבאר רש"י (שם): כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ ואין לך קץ מגולה מזה".

סימן הקץ הינו תחילת הגאולה והוא סיומה של הגלות בהתחדשות הארץ לתת את ברכתה לעם ישראל, יש הוכחה שאין הגאולה תלויה בתשובה, שגם ללא תשובתם של ישראל הארץ תחל לתת את פירותיה, והקץ יחל להיראות. בניגוד למה שהיה קורה אילו הגאולה הייתה תלויה בתשובה - אזי רק לאחר תשובתם הגלויה של ישראל הארץ הייתה נותנת את פירותיה. יש בכך עניין עמוק יותר מעצם הסימן החיצוני: הגאולה איננה מתחילה מהמעשים אלא מהעצמיות הכללית של האומה, מסגולתה הבאה לידי ביטוי בקשר עם הארץ. הקשר מברר את העצמיות הכללית הציבורית של ישראל, סגולתה של האומה, שאף אם כלפי חוץ הבראת העם וזכאותו לשוב לארץ לא ניכרת עדיין, הארץ מבררתנו שהגיע זמן הקץ. הגאולה האלוקית, שמתחילה מחשבון אלוקי של קידוש ה' אשר על האומה, מתחילה להתגלות. הארץ, בקשר החיים הסגולי שלה עם העם חשה ופועלת, קוראת לבניה לשוב אליה "לעמי

30. ע"י רש"י בהסברו לפסוק.

31. ע"י נצח ישראל למהר"ל מפראג עמ' קמו. וע"י עוד מאמרו של הרצ"ק בספרו לנתיבות ישראל (עמ' קצב): "המדינה כהתקיימות חזון הגאולה".

ישראל כי קרבו לבוא" - עדיין לא באו ממש ביאה שלמה, ומכל מקום מבשרת היא את תחילתה של הגאולה.

החיצוניות שתתגלה בפירות הארץ וממנה אל כל שאר חלקי הבניין הכלכלי אומרת את אשר מתחולל בתוך האומה פנימה. בחירתה של החקלאות ופירותיה כסימן עצמי איננה מקרית, שכן היא נושאת את יסודות הכלכלה וצמיחת המשק, כי ברכת הארץ מושתת על היסודות הקיומיים של העם בארץ. החקלאות מכשירה ובונה את תחילת הגאולה, שאופיה להיות טבעית ללא ניסים גלויים, אבל הקץ הוא מגולה וחיצוני כדי להביע את מה שמתחולל בתוך קרביה הנשמתיים של האומה. רק החקלאות ששייכת לקשר העצמי בין העם לארץ יכולה יותר מכל ענף או אמצעי אחר לגלות את נפש העם הנחשפת בתהליך הגאולה השמימי. זוהי ההסתכלות של ר' אבא על אופיה ומהותה של הגאולה.

וכך ניתן להבין את הסבר הגמ' (מגילה יז ע"ב) לסדר תפילת ש"ע:
 "ומה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים? דכתיב ואתם ערי ישראל
 ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא".

ומפרש רש"י:

"אלמא קיבוץ גלויות בעת ברכת השנים היא".

הקץ המגולה של הארץ הוא תנאי לקיבוץ גלויות. בצד הגלוי מובנו שללא אמצעי קיום לא תתאפשר התקבצות הפזורה, ועל כן כשישובו ישראל תחל הארץ לתת את פירותיה. אולם הסדר הוא הפוך מהמצופה והנורמלי וקדמה ברכת השנים וברכת הארץ לקיבוץ גלויות מפני שבאמת הארץ - היינו החקלאות ואמצעי הקיום - היא המשיבה את הבנים, כיוון שיש מבוקש אלו קיים להשיבם ארצה, והוא מחדש את ברכת הארץ מצד עצמה, ושיבת הבנים לאחר מכן היא מכוחו. ובדווקא לא הסדר ההפוך, שקודם הם שבים ולאחר מכן הם מבקשים את אמצעי הקיום והפרנסה, כיוון שאינם קיומיים גרידא לעם.

הקיבוץ מברר את עצמיות הקדושה הסגולית של כלל ישראל, האומרת לגבי היחיד: "ישראל שחטא אנ"פ שחטא ישראל הוא". עיקר גאולתם של ישראל נעשית ע"י ההתעוררות הסגולית³² שראשית הופעתה היא בהבראה הקיומית של האומה בארצה שתחילת נטיעתה נעשית ע"י אכילת פירות הארץ וברכתה גם ללא תשובה פרטית. הגאולה היא לא התקבצות כל המאמצים הצדקתיים של יראת השמים של היחידים בישראל, אלא ההתעוררות הכללית ישראלית שמתבררת בקדושת החקלאות של ישראל ובקרבת העומר בזמן שהמקדש קיים.

32. עי' אגרות הראיה ח"ב עמ' קפו-קפט.

מאיר פרנקל

רימת זבוב הפירות בפירות הדר

זבוב הפירות (הים התיכון) נקראת בשמה הלטיני Ceratitis Capitata והרימה: Naggots. הזבובה עוקצת את הפרי ומחדירה ביצים לתוך הפרי, ומתפתחות רימות בתוך הפרי.

התקבל מידע על שכיחות רימות בפירות הדר, והשאלה האם ניתן לזהותן, ומהן מימדי הבעיה?

קיימתי בירור עם מר בר-זכאי, אנטימולוג, מנהל המחלקה להדרים במשרד החקלאות. הוא אישר את חששותינו שזבוב הפירות נמצא בכמויות רבות יותר בשנה זו מבשנים קודמות. הסיבה לכך היא מזג האוויר הקיצי והחורפי החם, שאפשר התרבות דורות רבים.

הפרי מגיע לשווקים ממקורות שונים. הוא מגיע מבתי אריזה גדולים, שמשווקים את רוב הפרי ליצוא. בפרי זה יש בירור קפדני שלא יגיע שום פרי נגוע לאריזת יצוא. הפרי הנותר, מיועד לשוק המקומי ולתעשייה ועובר בירור פעם שניה. גם במקרה זה משתדלים לסלק את הפרי הנגוע. ישנם בתי אריזה קטנים שמשווקים בעיקר לשוק המקומי, וודאי משתדלים גם הם לסלק את הפרי הנגוע. מקור שיווק נוסף, הוא דרך שיווק ישיר של החקלאי הישר מהשדה, ויתכן שבדרך שיווק זו, בירור הפרי הינו פחות קפדני.

הזבוב פוגע בכל זני ההדרים בעיקר בהבשלה מתקדמת, מלבד הלימון שפגיע פחות.

השאלה העיקרית היא איך להימנע מאכילת פירות נגועים?

1. בדיקת פירות נגועים היא פשוטה יחסית, וניתן לזהות סימן היכר לפירות אלו, שכן על הפרי נמצאת עקיצה שרואים בעין בלתי מזויינת.
2. בנוסף, פרי נגוע בזבוב הפירות יראה סימני ריקבון לאחר איחסון של שבוע. ולכן אם אין יודעים לזהות את עקיצת הזבוב, מומלץ להשאיר את הפרי כשבוע לפני אכילתו, ואם אינו מראה סימני ריקבון ולא נהיה רך - סימן שאינו נגוע בזבוב הפירות.

מומלץ לקנות פרי מדונג, בדרך כלל פרי זה בא מבתי אריזה גדולים, שבהם בירור הפרי קפדני יותר.

מאיר פרנקל

סיכום סיור בשטחי גידול אוסנה ופטל

מטרות הסיור

רבני המכון ביקשו לברר את תכונותיו של צמח הפטל. ההתייחסות ההלכתית לפטל אינה מבוררת דיה, וישנן מחלוקות בפוסקים אם נחשב אילן או ירק (ראה להלן מאמר הרב יהודה הלוי עמיחי). הנקודה המרכזית שראויה לבירור היא מהו משך קיום הצמח, ומהי צורת חידוש הצמח - אם מהשורש או מהגזע. לשם בירור הנקודות הנ"ל ערכנו ביקור באזורי גידול שונים בחודש סיון תשנ"ח:

א. אזור השרון (להלן א').

ב. עמק יזרעאל (להלן ב').

ג. גולן (להלן ג').

א. אזור השרון (א')

גודל השטח הראשון - 2 דונם, גיל המטע 13 שנים. הסיור התבצע כאשר הקטיף היה לקראת סיומו. המגדל סיפר שהוא נוהג לגזום כל שנה עם גמר הקטיף כ-8-10 ס"מ מעל פני הקרקע על מנת לקבל צימוח חדש עד הסתיו. הצימוח החדש פורץ בחלקו הגדול מהענפונים שנגזמו וחלק גם מהקרקע ישירות. הענפים המתחדשים מהקרקע נקראים בפי המגדל ענפי מים.

לפי דבריו ענפי המים מאוד מפריעים, לכן הוא מסלק אותם מידי פעם מהאביב ועד האסיף. לאחר הקטיף, הענפים החדשים נגזמים יחד עם כל הגידולים שנשארו פרי. הביצוע של הגיזום - בשיטה מכנית (חרמש מוטורי עם דיסק). הסיבה שהגיזום מתבצע בגובה מעל פני הקרקע, על מנת לא לפגוע במערכת ההשקיה.

ב. עמק יזרעאל (ב')

המקום השני בסיורנו היה בעמק יזרעאל. ישנם שם מטעים בגדלים שונים, החלקות מסודרות, מכוסות ברשת או במנהרות ניילון ורשת להקדמת ההבשלה. מגדלים זנים שונים, השטח מאורגן מודלה, הקטיף מתקדם.

אגב, הקטיף מתבצע על ידי לקוחות בלבד, כלומר באים מבקרים, לפעמים משפחות מכל חלקי הארץ, משלמים דמי כניסה והמעוניינים קוטפים לעצמם ומשלמים בהתאם לכמות הנקטפת.

המטע נגזם מיד אחרי סיום הקטיף. יש הקפדה שהגיזום יתבצע ממש בגובה הקרקע. לכן הגידול החדש יוצא או פורץ מתוך הקרקע. גם בחלקה זו ראינו ענפים חדשים שפורצים באביב אבל לא משתמשים בהם לעונת הגידול הבאה. מסלקים אותם לפני הקטיף, והנותר מסולק ביחד עם הגיזום.

לא ראינו שום ענף שגדל על פצע הגיזום.

ג. גולן (ג')

המקום השלישי - בגולן. בחלקת הגידול ישנם מינים רבים של פירות יער; אך האוסנה והפטל הם הגידול העיקרי, ובעת הסיור (סיון) היה תחילת קטיף. יש קטיף כמעט בכל חודשי הקיץ והסתיו. בזנים שונים אפשר לקבל גם שני יבולים בשנה. המגדל גוזם את הענפים שנשאו פרי מידי שנה, ומשאיר את כל הענפים החדשים הגדלים באביב וענפים אלו יתנו פרי בשנה שלאחר מכן. כל הענפים החדשים יוצאים מהקרקע ולא מהענפים הגזומים. הגיזום מתבצע ידנית כל ענף בנפרד, כ-8 ס"מ מעל פני הקרקע, אבל אין פריצה מהענפים הנ"ל. השיווק מבוצע בעיקר ע"י אורחים תיירים שבאים לביקור.

ד. גן המצוות

בגן המצוות שליד מכון התורה והארץ, לא גזמו את הפטל, והתברר שאף כשאין גוזמים את הענפים שהניבו מתחדשים הצמחים בצואר השורש בגובה פני הקרקע. פעמים זה נראה מעל הקרקע ופעמים - מתחת לקרקע. בנוסף ישנם נצרים שמתחדשים במרחק מה מצמח-האם משורשי הצמח.

סיכום ומסקנות

שלושת המגדלים שאצלם ביקרנו מגדלים בעיקר את האוסנה ומעט פטל. אפשר לומר שאין הבדל בין האוסנה והפטל בשיטת הגידול. ישנם שני הבדלים מרכזיים בשיטות הגידול באזורים השונים: א. ישנם מגדלים שגוזמים את הצמח עד לקרקע בסיום העונה, וישנם מגדלים שגוזמים את הצמח, אך משאירים כ-10 ס"מ של הגזע מעל לפני הקרקע. ב. מבין אלה הגוזמים את הגזע בגובה 10 ס"מ, במקום אחד הצמח התחדש מהגזע מתחת לגיזום, ובמקום האחר הוא התחדש מהשורש. כל אחד מהחקלאים מתאים את שיטת הגידול האגרו-טכנית לאזור שלו. באזורים שאפשר לקבל פרי מוקדם בעונה, אין להם צורך בהתפרצויות המוקדמות (ענפי מים המתחדשים מהשורש), למרות שהענפים הנ"ל פורצים מהקרקע; לכן מסירים אותם מוקדם שלא יפריעו בזמן הקטיף. הקטיף מסתיים ממילא די מוקדם וגוזמים מיד בסוף העונה - אצל מגדל אחד, מעל פני הקרקע בגובה 10 ס"מ כדי לשמור ולמנוע פגיעה במערכת צינורות ההשקיה; אצל מגדל אחר, גוזמים עם גובה הקרקע ואין משאירים כלום מעל פני השטח, כולל כל הענפים שיוצאים מהקרקע. כאמור, בשני מקומות אלו מסיימים את עונת האסיף מוקדם, לכן גוזמים מיד כיון שעדיין יש מספיק זמן להתפתחות צימוח חדש שישא את יבולו על הענפים החדשים בשנה העוקבת. מסירים את ענפי המים (המתחדשים מהשורש) מכמה סיבות: א. אין בהם צורך והם מתחרים בגידול הנושא את הפרי.

ב. צימוח זה גוזל מים.

ג. גורם לסבך וימנע גישה נוחה וקלה לענפים נושא הפרי בעתיד. לעומת זאת, המגדל בגולן, עקב תנאי מזג האוויר, מאחר בהבשלה, הוא אינו יכול לגזום מוקדם על מנת לקבל עוד השנה גידול חדש, לכן הוא מנצל ומשתמש בענפים החדשים שמתחדשים מהקרקע עם התעוררות הצמח, לשם נשיאת פרי בשנה העוקבת. ראוי לציין שענף שנתן פרי השנה אינו ראוי לגידול שוב בשנה הבאה.

השאלה המעניינת היא מדוע אצל מגדל א', גיזום הגזע בגובה 10 ס"מ, גורם להתחדשות הצימוח מהגזע, ואצל מגדל ג' אותו גיזום אינו גורם לצימוח מחודש מהגזע אלא מהקרקע. התשובה לכך היא, שאצל מגדל א' (שרון) הגיזום מתבצע בחודש יוני והיובש או הניוון אינו מספיק להגיע עד סוף הענף, ועדיין קיימת חיוניות בתחתית הענף, לכן ישנה התחדשות צימוח מהגזע. כמו כן אין ענפי מים (שהתחדשו מהשורש) שיכולים להחליף את קיום הצמח, וזה מדרבן את ההתעוררות המיידית מהגזע עצמו. לעומת זאת, אצל מגדל ג' (גולן) האסיף מסתיים מאוחר (תחילת הסתיו), הענף נושא הפרי מנוצל ועייף, ולכן הוא מתנוון עד סוף הצמח; העיניים (פקעים) הנותרות אינן חיוניות ואין לצמח שום צורך לבזבז אנרגיה וכוח להתחדשות מהגזע, כיון שבין כך הצמח חידש ענפים מהשורש עבור היבול של השנה העוקבת.

הרב יהודה הלוי עמיחי

פטל אילן או ירק

א. הצגת השאלה

ערכנו סיור להכרת גידול הפטל כמתואר בסקירה של מר מאיר פרנקל (לעיל). ראינו את הפטל בשלושה מקומות, בכל המקומות הפרי גדל על ענף ולאחר שהניב פרי, הענף מתייבש או שקוצצים אותו, ולאחר מכן מופיע ענף חדש שיתן פרי. אולם בהופעת הענפים יש שינויים: במקום הראשון גוזמים את הענפים ואז יוצאים בדרך כלל ענפים חדשים מתחת לגזום מעל פני הקרקע, אולם יש גם ענפים היוצאים גם מתחת לפני הקרקע. בשני המקומות האחרים גוזמים את הפטל נמוך מאד והיציאה היא תמיד מתחת לפני הקרקע, במרחק מהענף הישן. בגן המצוות שבמכון התורה והארץ, ישנו פטל שאיננו מטופל אלא גדל טבעי, שהענפים החדשים יוצאים לפעמים מעל פני הקרקע ולפעמים מתחת לפני הקרקע ובגרוד מעט אדמה אפשר לראות את מקום יציאת הענף. ונשאלה השאלה מה דינו של הפטל לעניין ערלה?

ב. צומח מהשורשים או מהגזע

כאמור, אין תוחלת לענף שכבר הניב, אלא הוא יתנוון וייבש, מאידך שורשו של הפטל יישאר בקרקע. בכך אנו באים למחלוקת ראשונים בהגדרה על אלו פירות מברכים בורא פרי העץ.

הגמ' (ברכות מ ע"א) אומרת:

"היכא מברכין בפה"ע? היכא דכי שקלת ליה לפירי איתיה לגוואזא והדר מפיק, אבל היכא דכי שקלת ליה לפירי ליתי לגוואזא דהדר מפיק לא מברכין עליה בפה"ע אלא בפה"א."

המפרשים נחלקו מהו "גוואזא": דעת רש"י (ברכות מ ע"א) שגוואזא הוא הענף, ולפי"ז עץ הוא צמח שהגזע והענפים מתקיימים כל השנה, והפרי גדל על אחד הענפים שנשארו. לעומת זאת הגאונים למדו שגוואזא הוא גזע, ולכן די בכך שנשארו גזע שגדלים עליו פירות. דעת הרא"ש היא שגוואזא הוא שורש, ולכן צמח שהשורש נשאר ואין צורך לזרוע כל שנה מחדש הרי הוא עץ. הנפק"מ בין דעת הגאונים לבין דעת הרא"ש היא בדין צמח שמתחדש כל שנה מהשורש: שלדעת הגאונים ורוב הראשונים ברכתו אדמה, שהרי הגזע מתייבש וגדל גזע חדש הנותן פירות (ולכן תות שדה הגדל בסנה, שגבעולו מתחלף כל שנה אבל לא השורש - ברכתו אדמה), ואילו לפי הרא"ש מכיוון שאין צורך לזרועו מחדש - ברכתו בפה"ע.

כסיוע לדעת הגאונים והראשונים הביא ר"ח שכן למדנו גם בתוספתא (כלאים פ"ג ה"ג) שכל המוציא עליו מעיקרו הרי זה ירק, וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו הרי זה אילן.

מין (ש"ע או"ח סי' רב סעי' ב) הכריע להלכה כדעת הגאונים, וכתב:

"על התותים הגדלים בסנה בורא פרי האדמה, הגה, דלא מקרי עץ אלא שמוציא עליו מעצו, אבל מה שמוציא עליו משורשיו לא מקרי עץ, והני כיוון דכלה עציו לגמרי בחורף והדר פרץ משורשיו מברכים עליו בורא פרי האדמה".

וכן הכריע בהלכות כלאי הכרם (סי' רצו סעי' טו), א"כ משמע שכל מקום שנשאר גזע שממנו צומח עוד ענף הרי זה אילן, אולם רק שורש בלבד אין לו שם אילן. בנידון דידן כפי שהבאנו בשאלה ישנן שתי צורות גידול, האחת; על ידי גיזום גבוה ואז ההתחדשות היא בגזע עצמו, והשניה על ידי גיזום נמוך ואז הפריצה היא מתחת לפני הקרקע. אולם באופן טבעי (ממה שראינו במקום שלא טפלו בצמח) הגידול החדש הוא מצוואר השורש, המקשר בין השורש והגזע; לפעמים מעל פני הקרקע ולפעמים מתחתיו. נשאלת השאלה האם נחשב כהתחדשות מהגזע ודינו כאילן או כהתחדשות מהשורש ודינו כירק?

ג. יציאה מצוואר השורש

בהקשר לדין צמחים הגדלים מצוואר השורש, נראה שיש להביא ראיה מדברי הגמ' (ברכות לו ע"א) שאומרת לגבי צלף שחייב בערלה, לב"ש מחמת הספק ולב"ה דינו כוודאי אילן. בעל ה"ג (ברכות פ"ו, ד"ז ע"ד) מבאר את הספק בצלף (אליבא דב"ש) "צלף פארי מעצו ופארי משרשו, ומשום הכין דמיספק דדאמי לירק ודאמי לאילן" כלומר שהספק בצלף הוא שזהו צמח שלפעמים מתחדש משורשיו ולפעמים הוא מתחדש מגזעו, וכן באר פרו' פליקס (עץ פרי למינהו עמ' 188). ומכאן שהצלף מתחדש מצוואר השורש, ובכ"ז בית הלל החשיבוהו כאילן ודאי. ולפי"ז בנד"ד, הפטל מתחדש באופן טבעי מצוואר השורש, לפעמים משורשיו ויש שיוצא מגזעו, דינו כצלף ויש להחמיר בו כאילן.

אמנם לכאורה מדברי הרש"ס (ספ"ד דמעשרות) מוכח לא כן, שהרי הירושלמי שואל על הכלל שכל העולה מגזעו עץ והעולה משורשיו ירק, הרי כרוב עולה מגזעו ובכל אופן מוגדר הוא כירק!! על כך עונה הירושלמי: "כאן בודאי כאן בספק". מסביר הרש"ס, וז"ל: "כל המוציא עליון אצל שורשיו – ודאי ירק הוא, והוי כלאים בכרם, והמוציא עליון מגזעו – יש מהן אילן ויש מהן ירק"; דהיינו ישנם דברים שלמרות שעולים מהגזע ג"כ נחשבים כירק, כגון כרוב. א"כ לכאורה אין ראיה מהכלל הזה לפטל שהרי יתכן שלמרות שעולה מגזעו אבל מוגדר הוא כירק.

אולם הרמב"ם (כלאים פ"ה ה"כ), והשו"ע (יר"ד סי' רצו סעי' טו) הביאו את הכלל שכל המוציא משורשיו – ירק, ומגזעו – אילן, ללא כל הסתייגויות והגבלות, א"כ נראה דס"ל שהכלל חל תמיד, ולפיכך העולה מגזעו הוא עץ, ובמקרה של ספק מוכח מדין הצלף שדינו כעץ, וא"כ גם לגבי הפטל דינו כעץ.

ד. המתירים והאוסרים את הפטל

המהרש"ם (ח"א סי' קצו) הביא סברא שפטל דינו כירק כיוון שענפיו אינם נותנים יכול ג' שנים לפני שהצמח מתנוון. למסקנה, חוזר בו המהרש"ם וכותב שכיון

ששורש הפטל נשאר בקרקע, למרות שמחליף את הענפים אין להקל ולהחשיבו כירק ודינו כעץ. המהרש"ם מוסיף שיש לברך על כך בפה"ע, וכן הוא המנהג. אלא שיש להעיר על סברת המהרש"ם, שצמח נחשב אילן אם שורשיו מתקיימים, זהו רק לפי דברי הרא"ש, אבל שאר הראשונים והגאונים הצריכו השארת גזע או ענף, וא"כ מדוע פטל ששורשו נשאר בקרקע לא ייחשב לירק? כפסק המהרש"ם כתבו גם ערוה"ש (סי' רג סעי' ה), הרב ב"צ מאיר חי עוזיאל זצ"ל (מובא בציץ אליעזר ח"א סי' יז), והציץ אליעזר (שם). אמנם מדברי האליהו רבה (הובא במחצה"ש סי' רג ס"ק א), משמע שמאליני"ס (פטל) ברכתו בפה"א, ולדעתו נראה שאין בו גם איסור ערלה, וכן כתב הגרש"י זוין זצ"ל (ישורון ח"ג עמ' קס), והגר"ל גארדין זצ"ל (שם עמ' קסד).

ה. איסור עולמי

הנימוק העיקרי של המתירים (הגרש"י זוין זצ"ל, ישורון ח"ג עמ' קנח) הוא שאם נגדיר את הפטל כאילן הוא יהיה אסור עולמית, שכן היוצא מן השורשים חייב בערלה, וממילא הענפים החדשים יהיו אסורים לעולם באיסור ערלה. כסברא זו כתב גם החזו"א (ערלה סי' יב ס"ק ג ד"ה ונראה) שכל דבר שגדל רק ג' שנים, אינו יכול להיחשב כעץ שהרי ייווצר מצב שכל ימיו הוא אסור באיסור ערלה, וכעין סברא זו כתב הרב קוק זצ"ל (אגרות הרא"ה ח"ב סי' תסח). למרות שסברא זו אין לה מקור מפורש, וכל הסוברים שישנם פירות שנאסרים עולמית (כגון הבננות, כפתור ופרח פנ"ו, החצילים לדעת הרדב"ז ח"ג סי' תקל"א) חולקים עליה, בכז"א יש כאן את הנטייה הטבעית של האילן שהוא עץ, וכאשר הוא אסור עולמית אינו עץ מאכל, שהרי אסור למאכל. יש להעיר שאף אם נקבל את הסברה הזו אין הכרח לאומרה בפטל, שהרי אם אנו מגדירים את הפטל כעץ, והמגדלים יקצצו מטפח מעל פני הקרקע, ופריצת הענפים החדשה תהא מעל פני הקרקע, א"כ ייווצר גזע שממנו ייצאו הענפים החדשים, ולא יהא איסור עולם.

ו. גזע חדש

החזו"א (ערלה סי' יב ס"ק ג ד"ה בברכ"י) הוסיף סברא, שאם הצמח מוציא כל פעם גזע חדש, א"כ זה כלול בדברי הגאונים שאין הגזע מתקיים, ומכיוון שהגדרת העץ היא שיש לו גזע רב שנתו, במקרה שהגזע אינו מתקיים ג' שנים אינו נחשב גזע, ולכן ייחשב צמח כזה ירק. ואולי זה מה שכתב החזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה ונראה דאותן) להסביר את הירושלמי "כאן בודאי כאן בספק" - שירק שונה מעץ פרי, בכך שאין גזעו של הירק קיים ג' שנים לעומת גזעו של העץ שבוודאי גזעו קיים ג' שנים. לפי הסבר זה נראה שיש לדון את הפטל כירק ולא כאילן. אלא שלכאורה גם על סברא זו יש לשאול: אם בני אדם יקצצו את הענף ייווצר גזע קבוע, ונוכל להגדיר את הפטל כעץ.

ז. מעשה בני אדם

נראה שאמנם באופן מלאכותי, ע"י גיזום בגובה 10 ס"מ יהיה לפטל גזע יותר מג' שנים, אולם השאלה היא האם עלינו להתחשב במעשה בני אדם? מסברא פשוטה נראה שעלינו להגדיר את העצים כירק או כאילן לפי דרך גידולם הטבעית, שהרי מעשה בני אדם יכולים להשתנות, ואין לקבוע הלכה על פי מעשה בני אדם. יש להוסיף שניתן להביא ראיה לכך שאין להתחשב במעשה בני אדם, מהירושלמי (ספ"ד דמעשרות, הובא לעיל אות ג) שהביא את הברייתא "העולה מגזעו מין אילן משורשיו מין ירק", והקשה הירושלמי, הרי כרוב עולה מגזעו, וכי ייחשב כפרי?! והסביר החזו"א (ערלה סי' יב ס"ק ג ד"ה בברכ"י) ששאלת הירושלמי היא שאם אנשים היו חותכים את עלי הכרוב ומניחים את גזעו, היה הגזע נשאר תקופה ארוכה; לכן שואל הירושלמי האם גם כרוב שגזעו מתקיים עקב גיזום מלאכותי - ייחשב להיות אילן? והתשובה היא שכיון שברור שהוא ירק בגלל תכונות היסוד השונות בין הפרי והירק (כגון שמחזיק יותר מג' שנים), אפילו אם בגלל מעשה בנ"א ייראה כאילו הוא עץ אין להחשיבו כעץ.

אמנם מדברי הרדב"ז (ח"ג סי' תקלא) נראה שכיון שבני אדם גוזמים את הקנים ומשאירים טפח לכן דינו כאילן, משמע שאנו הולכים לפי דרך הגידול שנהגו בני אדם ולא לפי דרך הטבע שאין נשאר כל גזע. אלא שכבר העיר על כך החכמ"א (נשמת אדם כלל נא אות ו) שלא צדקו דברי הרדב"ז בכך, שהרי השאלה היא אם הצמח הוא אילן או ירק אבל אין מעשה בני אדם משפיע על כך; אם הצמח הוא אילן אפילו יקצוץ עד תחתית הגזע דינו כאילן, ואם הוא ירק אפילו ישאירו לו גזע ייחשב להיות כירק. בנוסף, מקשה החכמת אדם אליבא דהרדב"ז: מהו הגובה הנותר בעץ שיכול להחשיבו כאילן, ואם אכן תליא בגיזום, נתת דבריך לשיעורים! לכן מוכיח החיי אדם שהשאלה היא לפי טבע הגידול. ולפי"ז נראה שגם בפטל עלינו לנהוג לפי צורת הגידול הטבעית ולהחשיבו ירק.

ח. גזע חלול

הגרי"ל גראדין זצ"ל מביא סברא נוספת להקל (ישורון ח"ג עמ' קעה) , שגזעו של הפטל חלול ועל פי סברת המהר"י חאגיז (הלק"ט ח"א סי' פג) נחשב ירק. אלא שסברא זו אין לה מקור ברור בש"ס, אף שאכן טבעם של עצים הוא שאין גזעם חלול. ויתכן שזו גם הגדרת רש"י (עירובין לד ע"ב) שיש לחלק בין קנים רכים וקשים, שדרכו של עץ להיות בעל גזע נוקשה ואילו הירק הוא רך.

אלא שיש להעיר שהחלל נוצר בענפי הפטל רק בשנה השניה כאשר הוא מתחיל להתייבש, אולם בשעת ההבשלה הענפים מלאים ואינם חלולים, ולכן קשה להחשיבו ירק מטעם זה.

ט. ירידה באיכות

סברא נוספת מדוע להחשיב את הפטל כירק היא על פי דברי מהר"ם אלשיך (הובא בברכ"י סי' רצד אות ד) שצמח שכמות הפרי פוחתת והולכת אינו אילן. אולם

המעייין בדבריו יראה שאיירי שתוך ג' שנים הצמח מתנוון ולא יתן פרי, ולכן אין להחשיבו כאילן. לעומת זאת, בפטל היבול העיקרי הוא בין השנים 3-5 (של הצמח בכללו) ויכול להגיע ל 12 שנות צמיחה, א"כ יתכן שבאופן זה אפילו המהר"ם אלשיך יודה שיש לפטל דין אילן.

ויש לציין שכבר העיר החזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה ונראה לדינא) שפיחות ביבול אינה סיבה מספקת להחשיב את הצמח לירק, אלא עיקר הסברא היא האם הגזע יחזיק מעמד ג' שנים אם לאו (לעיל אות ו).

י. סכום

העולה לנו שיש לחוש בפטל משום ערלה, מכיוון שספק ערלה הוא בשל תורה. אולם ישנם סברות רבות להתיר את הפטל (לעיל אות ו, ז, ח), ובייחוד בגלל שאחרת יהא אסור עולמית (אות ה).

יא. נצרי הפטל

יש מקום להחמיר בו בפטל מספק, אך יש להתבונן מה דין הנצרים, הגדלים מהקרקע, שלכאורה דינם כענפי ערלה.

חיוב נצרים בערלה מבואר ברמב"ם (הל' מעש"ש פ"י ה"ט) "אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה, מן השורשים חייב בערלה", ומקור הדין בתוספתא (ערלה פ"א ה"ד): "אילן היוצא מן הגזע בין מן השורשים – חייב בערלה דברי ר"מ, ר' יהודה אומר העולה מן הגזע – חייב, מן השורשים – פטור".

אך כבר העיר הכס"מ שיש ראשונים שגרסו בתוספתא: כתב שיש לגרוס "אילן היוצא מהגזע והשורשים – פטור" (או"ז ח"א סי' שכו), וכן הביאו הראב"ד והרמב"ן (ב"מ קיט ע"א) בדעת ת"ק. א"כ אנו רואים שיש המקילים בדין הנצרים, ובכל עניין פטור ממניין שנות ערלה. גם הרא"ש, הטור והשו"ע השמיטו את הדין של הנצרים העולים, ורק כתבו שאם קצצו את האילן עד הקרקע (או עד טפח) מונה שנות ערלה חדשות.

בנוסף יש להקשות הרי לשיטת הרא"ש (לעיל אות ב) כל היוצא מהשורשים מברך בורא פרי העץ, ואם כל היוצא מהשורשים חייב בערלה, מה הדין לגבי ברכה הרי הדבר אסור משום ערלה (עין מנחת שלמה סי' עא אות ח, עמוד הימיני סי' כח, עמ' רפה)? מבאר הגרשז"א, על כרחינו, להבחין בין מקרה שבו העץ נקצץ לבין מקרה שיוצאים נצרים מהשורש ללא קציצה. אם קצץ את האילן שבו היה גזע או שרשים בעבר ונתבטלו מתפקידם וכעת חוזר וגדל, אם עולה מהשורשים הרי זה חייב בערלה, ואם עולה מהגזע פטור, מכיוון שכשעולה מהגזע הדבר גלוי וידוע שהוא המשך של העץ הישן ואם עולה מהשורשים הרי זה עץ חדש. לעומת זאת, בנצרים שאינם כתוצאה מקציצת העץ, בכך אין חיוב ערלה אפילו בעולה מהשורשים. (ובייחוד הדברים מבוארים לפי שיטת הרשב"א, ח"ג סי' רלז, שהנצרים הם ערלה מדרבנן שנראה כעץ חדש, אבל מדאורייתא כל היוצא מאותו השורש פטור). לפי דברים אלו אפשר גם להעמיד

את דעת הרמב"ם שחיוב ערלה מהיוצא מהשורשים הוא רק ביוצא לאחר קציצה אבל ביוצא מאליו אין חיוב ערלה.

מכיוון שהחומרא של הפטל היא מספק אם נחשב אילן או ירק, ולגבי היוצאים מהשורשים יש ספק האם חייב בערלה, נראה שיש לצרף את הספקות ולהתיר את הנצרים היוצאים מהשורשים.

יב. להלכה

1. יש מחמירים בפטל מספק שמא הוא ערלה, לכן אין לאכול פטל אלא ממוטע שהוא יותר מג' שנים. מאידך לגבי הברכה, יש לברך עליו בפה"א, כיון שיזו ברכה כוללת יותר מאשר העץ.
2. לחוששים בפטל כעץ, יש לכתחילה לקצוץ נצרים היוצאים מהקרקע, ובדיעבד מותר לאכול מנצרים אלו.

הרב יואל פרידמן

פטל אילן או ירק (תגובה)

הרב יהודה הלוי עמיחי במאמרו (פרק ז) דן בחשיבות ובתוקף של מעשה בני אדם בהקשר לסיווג צמח לאילן או לירק. הוא מביא את תשובת הרדב"ז (ח"ג סי' תקלא) ולדעתו כתב הרדב"ז שצמח אשר גוזמים אותו כ-10 ס"מ מעל פני הקרקע ומשאירים את גזעו בשנה שניה נחשב אילן, ואם אין גוזמים אותו ולא נשאר לצמח גזע ייחשב ירק. וע"כ תמה איך יתכן שסיווג הצמח יהיה תלוי במעשיו ובגיוסו שמבצע, שכן אם גוזמו ייחשב אילן ואם לאו - ירק.

אך לענ"ד לא זאת כוונת הרדב"ז וכדלהלן, וז"ל:

"תדע שהרי קני הסוכר הוא כיוצא בזה ממש שזורעין אותם שנה ראשונה הם טובים מאוד וחותכין אותם סמוך לקרקע וחוזרין ויוצאין בשנה שנייה **מאת הגזע בעצמו**... וכתב הרמב"ם ז"ל פ' ה' מהלכות כלאים וז"ל הקנין והורד והאטדין מיני אילן הם ואינם כלאים בכרם. הרי לך בהדיא דהווי מין אילן אנ"ג דאין יוצאין מן הענף הראשון של שנה שעברה אלא מן הגזע יוצאים בדים חדשים וכן הוא בנ"ד ממש. ואפי' לפי השטה האחרת י"ל דלא מיקרי ירק אלא כשיוצאין מן השרשים ממש דהכי דייק לישנא שכתבו הגאונים ז"ל והדר פארי משרשין דיליה וכו"ד וכן הקנים מניחין לו גזע על הארץ כשיעור טפח וממנו חוזרין ויוצאין הבדים ועושין פירות והוי לכ"ע אילן תדע **שכל אילנות רקים שחותכין הבדים הישנים כדי שיצאו חדשים** וזהו הנקרא במשנה מקרסמין באילנות וכ"ש בגפנים שמזמרין אותם ואין מניחין אלא הגזע **וכי בשביל זה לא יקרא אילן**... הרי לך בהדיא שאם נפרש הסוגיא של ברכות **לדעת הגאונים ונפרש דלא מיקרי אילן אלא כשהענפים בעצמם מוציאין פירות א"כ הבידינג"אן והסוכר והאטד וכיוצא בהם מין ירק** הם ואין עולה נוהגת בהם... **אבל לדין** הא כתיבנא דהרמב"ם והרא"ש והר"י ז"ל חולקים עליו שהרי הקנים והורדין והאטדים כתב הר"ם ז"ל שהם **מין אילן**..."

לענ"ד אין כוונת הרדב"ז שהגיוס והשאת חלק מהגזע הוא סיבה להפיכת הצמח לאילן, כמו שלא יעלה על הדעת שאילן שמתחדש מהשורש ולא נשאר לו גזע ייחפך להיות ירק, שאילו נאמר כן יהיו הנצרים של הזית, הרימון והדקל ירק. כוונת הרדב"ז היא שיש בכך סימן (ולא סיבה) שהצמח הוא אילן, כלומר שצמח שמבחינת תכונותיו אמנם אין לו גזע רב שנתי שממנו צומחים ענפים ופירות אלא הגיוס הוא גורם להישארות הגזע, בזה יש לדון אם נחשב כבעל גזע ונחשב אילן או שכיון שחייב להתחדש נחשב ירק. לסברת הרמב"ם, כותב הרדב"ז בפשיטות שצמח כזה נחשב אילן ונחשב בעל גזע רב שנתי גם אם זה מתקיים עקב הגיוס. וראייתו מקנים שנחשב אילן. לעומת זאת, ירק גם אם נגזם אותו - לעולם לא יתחדש גזעו, ולכל היותר יתחדש משורשיו. לפי זה סיווג הצמח לאילן או לירק אינו תלוי במעשה בני אדם, אלא צמח שגזעו מסוגל להתקיים אפילו עקב גיוסו ייחשב אילן, זאת בין אם בפועל יגזמו אותו ובין אם לא יגזמו אותו ויתחדש משורשיו.

אמנם הרדב"ז דן בסברה זו ומסתפק בה אליבא דהגאונים, אך כאמור לדעת הרמב"ם צמח כזה נחשב אילן וכן נפסק בשו"ע (י"ד סי' רצו סעי' טו) בהקשר לקנים. הרב יהודה עמיחי מביא ראיה לדבריו מהחזו"א (ערלה סי' יב ס"ק ג ד"ה ובברכ"י), וז"ל:

"ומיהו יש לעיין לפי"ז מאי מקשה מכרוב? וצ"ל דכרוב גזעו מתקיים שנים הרבה אם היה נוטל את העלין והיה מניח את הגזע".

ולענ"ד אין כוונתו שעקב הגיזום הגזע מתקיים ויתחדש ויוציא כרוב חדש, אלא שלאחר הורדת העלים (הפרי) הגזע ימשיך להתקיים ולא יתנוון, אך בשום אופן לא יתחדש ויגדל פירות נוספים בשנה שלאחר מכן. בצמח זה היתה הו"א שייחשב אילן ומסקנת הירושלמי שנחשב ירק. אך צמח כדוגמת הקנים והחציל שלא רק שגזעו יתקיים לאחר הגיזום אלא הוא יחזור לצמח כבתחילה ויוציא פירות חדשים, בכה"ג יודה החזו"א שנחשב אילן.

בנד"ד הפטל מסוגל להתחדש מגזעו כאשר גוזמים בגובה 10 ס"מ כפי שראינו בעינינו באחד ממקומות גידול הפטל. ואמנם היה מקום אחר שגם גזמו את הצמח וההתחדשות היתה מהשורש, אך מר מאיר פרנקל הסביר שההבדל נובע משוני בדרך הגידול. במקום הראשון גזמו את הצמח ולא אפשרו התחדשות הצמח מהשורשים, זאת ע"י גיזום של ענפי המים, לכן כל כוחו של הצמח הופנה להתחדשות הגזע מתחת לגיזום. לעומת זאת, במקום השני אפשרו התחדשות מהשורש ולא גזמו את ענפי המים, במקרה זה, התחרות על כוחו של הצמח גרם לניוון הגזע הישן. ומ"מ למדנו מדברי הרדב"ז שצמח שגזעו מסוגל להתקיים ע"י צימוח מחודש במקום הגיזום - נחשב אילן, ולכן הפטל ייחשב אילן בין בשיטת הגידול הראשונה, שההתחדשות היא מהגזע ובין בשיטת הגידול השנייה שההתחדשות היא מהשורשים. ומ"מ נלענ"ד שמכלל ספק לא יצאנו, וכפי שכתב הרדב"ז בהקשר לחציל "יש להם על מה שיסמוכו".

היוצא מהנ"ל, נלענ"ד כמסקנתו של הרב עמיחי, אך לא רק מצד שיש להסתפק אם התחדשות מצואר השורש (בלא הגיזום) נחשב כהתחדשות הגזע או כהתחדשות השורשים, אלא אף מצד שזהו צמח שגזעו מסוגל להתקיים גם אם לאחר גיזומו. לכן למעשה צודקים דבריו של הרב עמיחי שהפטל הוא ספק אילן ויש להתירו לאחר שלוש שנים. כיון שהוי רק ספק אילן יש להתיר מספק את הנצרים מחמת ספק דרבנן כמבואר (במאמר הרב עמיחי פרק יא).

הרב אהוד אחיטוב

בדיקת חרקים בהצפה במים

שאלה

גרעיני חיטה שהוכנסו לתוך כלי מים רותחים לצורך בדיקה מחרקים וכתוצאה מכך צפו שלושה חרקים במים, לאחר מכן הוכנסו הגרעינים פעם נוספת למים רותחים ולא נמצא כלום. חיטים אלו התבשלו בתוך החמין של שבת האם התבשיל מותר באכילה?

הקדמה

החיטים נגועות בעת הגידול ב"טריפס השחור" או ב"אקרית לבנה" כשעיקר הנגיעות שלהם היא בעת שהתבואה לחה. לאחר שהתבואה מתייבשת שהוא השלב הסופי של הגידול שכיחות החרקים נמוכה, והיא עולה משלבי האיחסון והלאה שם היא נתקפת על ידי ה"חדקונית" - אחד ממזיקי המחסן המצויים בקטניות. גרעיני החיטה המשווקים בשקיות עוברים טיפול נאות במפעלים לצמצום התופעה אך כאשר הם מועברים לרשתות השיווק, גדלים הסיכויים להימצאות החרקים בהם, בהתאם לאורך התקופה בה הם שהו במחסן. ניתן לומר שהחיטים המשווקות בשקיות נגועות ברמה של "מיעוט מצוי", ויש לבדוקם בדיקה פרטנית. (ראה גם סיכום שנתי של בדיקת קטניות שנעשו במעבדת "מכון התורה והארץ" - עלון "אמונת עתיק" 8 עמ' 45).

למעשה אם בישל חטים ללא בדיקה יש לבדוק את החטים לאחר הבישול עד כמה שהדבר אפשרי, ואם לאו יכול לאכול בלא בדיקה בהסתמך על פסק השו"ע (יר"ד סי' פד סעי' ט):

"עבר ובישל תוך י"ב חדש בלא בדיקה אם יכול לבדוק בודק ואם לאו מותר".

אולם המקרה שלנו מורכב יותר, כיון שכאשר נמצאים ג' חרקים בתבשיל הדבר אוסר את כל התבשיל באכילה באותם סוגי מאכל שבדיקה אחר הבישול אינה יעילה, כנפסק בשו"ע (יר"ד סי' פד סעי' י):

"ירקות מבושלים שנמצאו בהם תולעים, הרוטב מותר על ידי סינון. אבל ירקות עצמם אם מצא בהם ג' פעמים יש לחוש שמא יש ואינם ניכרות".

וכן פסק בדיני בריה (שם סי' ק סעי' ד):

"ירקות מבושלות שנמצאו בהם ג' תולעים. הירקות אסורים, אבל מי השלקות מסנן ומותרים, וכן הבשר ירחצנו ויבדקנו ומותר".¹

1. יש להדגיש שהימצאות של ג' חרקים אינה יוצרת שם איסור על האוכל אלא מעלה את חיוב הבדיקה מרמה של "מיעוט מצוי" לרמה של "חזקה". רק שעבר ובישל יכול להיות בתבשילים

מתוך כך יש לדון כיצד להתייחס למקרה הנידון, אם הכנסת החיטים למים רותחים כמוה כבדיקה או לא. אם פעולה זו נחשבת לבדיקה, אף אם נמצאו מספר רב של חרקים לאחר ההשרייה - אין הדבר יוצר בעייה, כפי שסינון המים במסננת יעילה נחשב לבדיקה יעילה אף אם לאחר הסינון נמצאו במסננת מספר רב של חרקים². אולם אם השריית החיטים במים רותחים אינה נחשבת כבדיקה, יש להתייחס לנד"ד כאל דבר שנתבשל בלא בדיקה.

א. בדיקת קטניות שהתלעו בתלוש

הרשב"א (חולין נח ע"א ד"ה אמר רב פפא) והרא"ש (שם סי' נג) הציעו להציף תחילה את הקטניות במים קרים על מנת שיעלו הקטניות המתולעות שהם קלות יותר מחמת היותן חלולות; ואת השאר ישים לאחר מכן במים רותחים על מנת לגרום להם למות. עצה זו נועדה להקל על הצורך בבדיקה פרטנית של כל גרגרי הקטניות ששהו י"ב חדש לאחר הקטיף, באופן שיציף שיטה זו מועילה רק כשקיימת ודאות מוחלטת שהקטניות לא התלעו במחומר. כיון שבהתלעה במחומר החרקים נאסרו כבר בתוך הגרעין, כמבואר בגמ' (חולין סז ע"א), וד"ל: "קישות שהתלע באיביה אסורה", ונפסק להלכה ברמב"ם (הל' מאכא"ס פ"ב הט"ו), והשו"ע (י"ד סי' פד סעי' ו). לעומת חרקים שהתלעו בתלוש שאינם נאסרים אם לא פירשו מתוך הגרעין כמבואר בגמ' חולין (סז ע"ב):

"על הארץ" - להוציא את הזיזין שבעדשים ואת היתושים שבכליסים ותולעת שבתמרים ושבגרוגרות".

לכך ההיתר להמית את החרקים שבתוך הגרגרים שייך רק בקטניות שהתלעו בתלוש³.

בכדי שתהיה ודאות שאין התלעה במחומר קבעו הראשונים שהתנאי הבסיסי לאפשרות "בדיקת הצפה" הוא לאחר שקטניות שהו י"ב חדש מהקטיף, בהסתמך על הגמ' (חולין נח ע"א) שכל בריה שאין בה עצם אינה מתקיימת יותר מ"ב חדש".

מסויימים מצב בלתי הפיך מבחינת יכולת הבדיקה. לכך ברמה של "מיעוט מצוי" היקלו ולא ברמה "חזקה".

2. כיון שסינון מים בבגד דק מהווה את צורת הבדיקה היעילה ביותר גם במקרה שמצויים שם חרקים שנאסרו כבר, כגון שלא נוצרו במים או שפירשו וחזרו: עי' רמ"א (סי' פד סעי' ג בהגה) ודרכ"ת (שם ס"ק לד). וכן מהיכולת לסנן מרק שנמצאו בו חרקים, כמובא בשו"ע (סי' פד סעי' ו). כמו כן לגבי ניפוי הקמח שכתב הש"ך (שם ס"ק יד) שניתן להסתמך על ניפוי קמח אם הנקבים שבנפה קטנים יותר מהחרקים שעשויים להימצא בו.

3. הסיבה לחילוק בין התלעה למחומר להתלעה בתלוש, נתבאר ברש"י (שם ע"ב ד"ה באיביה וד"ה להוציא), שתולעת הרוחשת בפרי המחומר: "שרץ הארץ היא ואסורה התולעת לאכול דכיון דמהלכת היא בתוך הקישות והיא מחוברת בקרקע הוי כמהלכת על גבי קרקע. אבל התלעה לאחר מכאן מותרת עד שתצא לאויר". משום כך הזיזין שבעדשים מותרות בעודם בתוך הקטנית "דלאו על הארץ שורצין אלא בתוך העדשה". וכך פסק הרמב"ם (מאכא"ס פ"ב ה"ג), שו"ע (סעי' ד), חכמ"א (כלל לח סעי' ט).

4. בפרי חדש (ס"ק כג) כתב שבמדרש רבה (פר' שופטים) נאמר שכבר לאחר ו' חדשים היא אינה

וכפי שביאר הר"ן (חולין דף יט ע"א בדפי הרי"ף ד"ה כל) שלאחר י"ב חדש לא רק שהבריה אינה חיה כי אם נחשבת כעפרא בעלמא והיא מותרת, וכן כתב הב"י (יו"ד סי' פד ד"ה אפילו הגדלים במחזור) בשם הראב"ד. לאור זאת נבחן את הטעם בפרטי "בדיקת הצפה".

ב. הצורך בהשרייה בצוננים וברותחים ואימתי הדבר מועיל

הרשב"א (חולין שם) נימק שאם יניחו את הקטניות ישירות ברותחים קיים חשש שמא יפרשו חלק מן החרקים לאחר שימותו בתוך הגרעין, ולדעתו גם חרקים שפירשו לאחר מיתה מוגדרים כפירשו ונאסרו כדין "שרץ הארץ". גם הרא"ש (חולין אלו טריפות סי' נג) הביא עצה זו וז"ל:

"גם לאחר שנים עשר חודש צריך לבדוקן ולהשליך התולעים הנמצאים ביניהם לחוץ או על גבי פרי ואף לאחר שישליך הנמצאים בחוץ יש לחוש שמא כשיתנם במים בתוך הקדירה יצאו לחוץ וירחשו במים או בדופני הקדירה או על גבי הפרי הלכך מנהג יפה באלו העדשים שמצוי בהם הכנימה תוך שנים עשר חודש אין לו תקנה לאחר שנים עשר חודש יתנם לתוך מים צוננים. המתולעים והמנוקבים יעלו למעלה ואחר כך יתנם בקדירה רותחת שאם נשאר בו תולע ימות מיד".

וכלשון זו פסק השו"ע (שם סעי' ח)⁵.

משום כך השרייה ישירות במים רותחים אינה יכולה להוות פיתרון מספק כיון שיתכן שיפרשו חרקים לאחר מיתה תוך כדי הבישול עצמו ויאסרו את התבשיל. יתירה מזו גם אם אכן היתה נעשית במקרה הנידון בדיקת צוננים ורותחים לא ניתן היה להסתמך עליה. כיון שמתוך דברי הראשונים הנ"ל עולה שבדיקה זו יעילה בקטניות שברור לנו שהתלעה היא רק בתלוש, וכן שאיננה התלעה חיזונית. לכן מועילה השרייה בצוננים ורותחים למנוע פרישה של חרקים תוך כדי הבישול. אולם אם ידוע שקיימת התלעה בתלוש של חרקים שיצאו מהגרורים ורוחשים ביניהם, לגביהם אין יעילות כלל בבדיקה זו, כיון שהם נאסרו קודם הבדיקה ואין אפשרות לגלותם על ידי הצפה. ממילא אף שהנתינה ברותחים שנעשית לאחר מכן, ביכולתה להמית אותם אך אין תועלת בהמתת חרקים שנאסרו קודם לכן ויש להוציאם אחר בדיקה.

חיה וביאר הפר"ח (שם) שאמנם לאחר ו' חדשים היא כבר מתה אך שומרת על צורתה ורק לאחר יב חדש בטלה לגמרי.

5. אף שלדעת הרא"ש והשו"ע חרק שפירש לאחר מיתה מתוך הפרי אינו מוגדר כ"שרץ הארץ", דייק הב"ח (סי' פד ד"ה ומ"ש ואח"כ יתנם) שמתוך שהצריכו גם הם בדיקה בצוננים תחילה מוכח שס"ל שלמעשה יש לאסור חרקים שפירשו מן הקטניות לאחר מיתה.

ג. נמצאו ג' חרקים ללא בדיקה

בדיעבד, אם אדם בישראל חטים ללא בדיקה פרטנית פסק השו"ע (שם סעי' ט) שיש להקל מחמת ספק ספיקא עפ"י דברי הרשב"א (תוה"ב הקצר בית ג' שער ג' פג ע"ב): ספק אם יש חרקים בחטים ואם תמצי לומר שיש שמא נימוחו ובטל מהם דין בריה שאינה בטלה.

במקרה שלנו הדבר בעייתי יותר כיון שמדובר שנמצאו ג' חרקים הרי שלא רק שבדיקה זו אינה מועילה אלא אף אם עבר ובישל ללא בדיקה אין הדבר מועיל. כנפסק בשו"ע (סי' פד סעי' י, וסי' ק סעי' ד) שאם בישראל מאכל כלשהוא ונמצאו ג' חרקים בתוך התבשיל יש כאן מוחזקות בחרקים ואף בעבר ובישל אין מקילים בדיעבד כאשר מדובר במאכלים שאינם ניתנים לבדיקה.

וכך הסיק הש"ך (שם סוף ס"ק לא):

"...מיהו ודאי כל זה בתולעים שבפנים אבל פירות שדרך להתליע אפילו דרך להתליע בתלוש ורגיל להיות ביניהם תולעים בחוץ דאז נאסרו מיד פשיטא כשנתבשלו בלא בדיקה ונמצא אח"כ בתבשיל שלווה או ארבעה הכל אסור דליכא כאן אלא חד ספיקא דנימוח דדוקא כשאין לחוש אלא לתולעים שבפנים הוא דיש להתיר מטעם ספק ספיקא וכמ"ש ודו"ק".⁶

ד. בדיקה לאחר בישול

כתב הרשב"א (שו"ת סי' קיג) שבנמצאו ג' תולעים נאסרו רק הירקות שבתבשיל שאינם ניתנים לבדיקה אחר בישולם. אבל מרק שניתן לסינון לאחר הבישול יכול לאכלו לאחר סינון. ודברי הרשב"א הובאו להלכה בשו"ע (סי' פד סעי' י, וסי' ק סעי' ד) והרמ"א (סי' פד סעי' ט).

אולם הש"ך (שם ס"ק לד) כתב שגם פירות או אף פטריות מבושלות ניתן להסתמך בבדיקה שאחר הבישול. לפי זה נראה שאין כוונת השו"ע (שם סעי' י) לחלק בין ירקות לנוזלים אלא בין דבר שניתן לבדוקו לאחר בישולו לבין דבר שלא ניתן לבדוקו לאחר בישולו כגון ירק שנימוח בבישול. לכן נראה שתפוחי אדמה שהם קשים יחסית לשאר הירקות אם הם מתבשלים בישול רגיל ושומרים על צורתם ועל

6. יש לציין שעפ"י מתיישבת הסתירה לכאורה בדברי מרן השו"ע שהרי בתחילה (סעי' ט) כתב שאם נמצאו ג' או ד' תולעים הכל אסור, רק בשם "יש מי שאומר" ואילו בסתמא כתב שאף אם מצא התבשיל מותר לאחר שהסיר את החרקים, בלא הגבלת מספר החרקים שנמצאו. ואילו לאחר מכן (שם סעי' י) כתב שתבשיל שנמצאו בו ג' חרקים הכל אסור. אך עפ"י דברי הש"ך הכל מובן. כיון שבתחילה דיבר על קטניות שנתבשלו אחר י"ב חדש ללא בדיקה שהחשש הוא שמא תפרוש תוך כדי הבישול. וכתב הש"ך (שם ס"ק ל) שחשש זה קיים רק לרשב"א ש"פירשה מתה"אסורה, אך לדעת הרא"ש והשו"ע ש"פירשה מתה"א מותרת, ניתן להקל אם לא בישל אף שמצא ג' או ד' לאחר הבישול, כיון שאנו אומרים שאף אם יש עוד הם מתו בבישול ופרשו. אך בקטניות שדרכם להתליע מחוץ לקטניות כמו בחטה, ג' החרקים מעידים על חרקים נוספים שנאסרו כבר לפני הבישול, ועל זה דיבר בהמשך (סעי' י).

צבעם הבהיר, ניתן לבדקם גם לאחר הבישול עפ"י דברי הש"ך הנ"ל. מאידך כיון שמדובר כאן בתפוחי אדמה המצויים בחמין שהם שהו כל הלילה על הפלטה יתכן שבמצב כזה לא ניתן לזהות את החרקים, אך הדבר משתנה ממקרה למקרה. לכן אם ברור לשואל לפי צורת הבישול שלפניו, שניתן לזהות חרקים במידה ונדבקו לתפוחי האדמה אזי ניתן לאכלם לאחר בדיקה. ואם לאו גם תפוחי האדמה אסורים. יש להעיר שבמידה והבדיקה אפשרית אין מניעה להסיר את החרקים בשבת ואין בכך טלטול מוקצה כשעושה כן לתיקון האוכל, עי' על כך בחזו"א (אר"ח סי' מז ס"ק טו וס"ק כא), ושו"ת מנחת יצחק (ח"ה סי' לח), וכן פסק בשמירת שבת כהלכתה (פרק ג סעי' לו). וגם לדעת קצות השולחן (סי' קטז בדק השולחן ס"ק י, וסי' קכה ס"ק יח) שיש להחמיר בדבר ניתן להסירם יחד עם חלק מן האוכל ובכך גם אין הדבר נחשב כברירת פסולת מתוך אוכל. כמבואר בשמירת שבת כהלכתה (שם סעי' לז) עפ"י הט"ז (אר"ח סי' שיט ס"ק יד, וסי' תקו ס"ק ג).

מסקנה

- א. הרוצה לבשל חטים יש לבדקם לאחר פיזור על שולחן וכדו'. אין מועילה לגביהם בדיקת הצפה כלל, כיון שהחרקים עלולים להימצא גם בין הגרגרים. כמו כן בכל הקטניות שיש ספק על אופן הנגיעות יש להחמיר שלא להסתמך על בדיקת הצפה⁷.
- ב. המבשל סתם חטים בדיעבד ניתן לאכול מהם אף שלא ניתן לבדקם אחר הבישול.
- ג. חיטים שנתבשלו בלא בדיקה פרטנית כמבואר באות א, ונמצאו בהם ג' תולעים לאחר הבישול אסורים באכילה, ולגבי הדברים הנוספים שנתבשלו איתם הדבר משתנה לפי סוג האוכל, ולפי יכולת הבדיקה שלו אחר הבישול.
- ד. במצב שהדבר אפשרי ניתן לבדוק את התבשיל מחרקים אפילו בשבת וכמו כן ניתן להסירם מהאוכל, ואין בכך איסור מוקצה. ויש מחמירים להסיר עמהם מקצת אוכל.

7. כדן השו"ע (שם סעי' ז) שספק אם התליע בתלוש או במחומר יש להחמיר, וה"ה כאן.

הרב יהודה הלוי עמיחי

הלכות כלאי זרעים

מטרת המאמר: להביא את ההלכה למעשה, על פי הוראת כל רבוננו האחרונים.

א. איסור זריעה וקיום

1. הזרע שני מיני זרעים כאחד בארץ ישראל - לוקה, שנאמר שדך לא תזרע כלאים¹.
2. איסור כלאי זרעים מדין תורה הוא בכל גבולות עולי מצרים².
3. אסור לזרוע מן אחר ליד מין שנזרע ונבט קודם³.
4. אסור לזרוע כלאים אפילו בבית⁴.
5. אסור לבקש מגוי שיזרע כלאים עבור יהודי בשדה השיכת ליהודי, אבל מותר לבקש שהגוי יזרע בשדהו עבור יהודי⁵.

1. רמב"ם (פ"א ה"א), שו"ע (יר"ד סי' רצז סעי' א).
2. ישועות מלכו (סי' סז), מלבושי יר"ט (ח"ב סי' יז), פסקי הלכות (ה"א ח"ב פ"ה אות ג, ד, שאילת דוד חדושי שביעית), אמונ"י (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה תניא), תוה"א (ח"ב פ"ב אות פה), ארץ חמדה (ספר ב שער בהוצאת מורשת, עמ' צא הוצאת מוסה"ק), בדעת רש"י (קידושין לח ע"א ד"ה בבאכם), דרך אמונה (באור הלכה פ"א ה"א ד"ה בארץ ישראל).
3. נחלקו הראשונים האם לחיוב תורה צריך שהזריעה תהא מפולת יד, אבל ברור שאפילו לדעות שהחיוב מהתורה הוא במפולת יד, בזריעה אחד אחר השני האיסור הוא מדרבנן. הדעות שסוברות שמדאורייתא צריך שיהא מפולת יד הם: השלמה (ברכות כב ע"א), מאירי (קידושין לט ע"א), כפ"פ (פרק נו), כס"מ (פ"ה ה"א), משנה ראשונה (פ"א מ"ט), ערוך השלחן (סי' רצז סעי' ה), חזו"א (כלאים סי' א ס"ק יד מכתב ד"ה אין, סי' ב ס"ק י), עיין באור הלכה (פ"א ה"א ד"ה כאחד).
4. ראב"ד בדעת חכמים (הובא ברשב"א ורמב"ן חולין פב ע"ב). ר"ש (פ"א מ"ז) ותוס' (חולין ס ע"א ד"ה הרכיב) בדעת חכמים, על פי הסבר החזו"א (כלאים ב ס"ק י, סי' א ס"ק יב) ותורת זרעים (כלאים פ"א מ"ז). ר"ן ורמב"ן (חולין ס ע"א) על פי הסבר החזו"א (כלאים סי' ב ס"ק יב).
5. הסוברים שהזרע בבית חייב מדאורייתא, הם: ישועות מלכו (פ"א ה"א ד"ה והא דפליגי) מסיק בדעת הרמב"ם שהזרע בבית כלאים חייב מדאורייתא, והקשו עליו בתלמי שדה אות א, ובארץ חמדה (ספר ב מדור א אות יא עמ' קסב, ח"ב סי' ד עמ' רעו).
6. החזו"א (שביעית סי' כו ס"ק ד ד"ה ומש"כ) סובר שכלאים בבית הוי איסור דאורייתא, דמסתבר להו דכלאים בעירוב קפיד רחמנא ולא אימעיט בית.
7. הסוברים שהזרע בבית חייב מדרבנן הם: משפט כהן (סי' מט) ולדעתו כלאי זרעים בבית הוי מדרבנן, ואילו כלאי כרם בבית אסורים מדאורייתא. תורת הארץ (פ"י אות יג) שנסתפק שמא כלאי כרם חייבים מדאורייתא בבית, וכן נראה בארץ חמדה (מדור א, פ"א עמ' קסב). הרה"ג דב ליאור (אמונת עתיק 5 עמ' 51).
8. רמב"ם (פ"א ה"ג), כס"מ מהרי"ק, משפט כהן (סי' כד אות ה). ארצ"ח (עמ' קסו).

6. אסור לקיים (לנכש, לחפות, להשקות, לגדור) כלאי זרעים בשדה, אלא חייב לעוקרם.⁶
יש אומרים שאיסור קיום הוא מדברי תורה ויש הסוברים שהוא מדרבנן.
7. כלאים שנזרעו על ידי גוי בשדה ישראל, ג"כ אסור לקיים.⁷
8. מותר לקיים כלאים כשיש לגוי שותפות בשדה,⁸ ויש אוסרים.⁹

ב. דיני עציץ

1. אסור לזרוע כלאים בעציץ נקוב, וכן בעציץ שאינו נקוב.
2. הזורע בעציץ נקוב - לוקה. אבל הזורע בעציץ שאינו נקוב, בין מחרס בין מעץ¹⁰ - מכין אותו מכת מרדות.¹¹
3. בעציץ שהנקב מהצד, דינו כאינו נקוב, ואיסורו מדרבנן.¹²
4. עציץ נקוב מוגבה ג"כ אסור.¹³
5. עציץ מוגבה מהקרקע שמונח ליד זרעים שבקרקע, אין בהם משום כלאים,¹⁴ ויש מי שמחמיר.¹⁵

ג. במה חל איסור כלאים

1. אין אסור משום כלאי זרעים, אלא זרעים הראויין למאכל אדם. אבל עשבים המרים וכיוצא בהן מן העיקרין שאינן ראויין אלא לרפואה וכיוצא בהן - אין בהם משום כלאי זרעים.¹⁶
2. איסור כלאים חל גם כשאחד מהמינים הוא מאכל בהמה,¹⁷ ויש מחמירים אפילו
6. ב"מ (צ ע"א), רמב"ם (פ"א ה"ג).
7. תוס' (ב"ק פ"א ד"ה אין), ישועות מלכו (פ"א ה"ג ד"ה ואסור), אמנם בפרישה (רצו ס"ק יב) כתב שאם גוי זרע כלאים בשדה ישראל אין איסור קיום, בכ"א דבריו קשים, ארצ"ח עמ' רכ.
8. שו"ת חת"ם סופר (י"ד סי' רפח, מובא בפת"ש סי' רצה ס"ק ד); שו"ת בית שלמה (י"ד ח"ב סי' קעו); הרב זצ"ל (משפט כהן סי' כ עמ' לג). מכיון שבאיסור הקיום נחלקו האחרונים האם הוא אסור מד"ת או לא, בנידון שותפות אפשר להקל.
9. חז"א (סי' ב ס"ק יא), תלמי שדה (אות יא).
10. הרמב"ם (פ"א ה"ב) סתם דבריו ולא חילק בחומר ממנו עשוי העציץ, וכן השו"ע (או"ח סי' שלו סעי' ח, י"ד סי' רצד סעי' כו) לא חילק בסוגי החומר ממנו עשוי העציץ, ולכן נראה שדעתו להחמיר מספק.
11. משנה (פ"ז מ"ח), מנחות (ע ע"א).
12. תוספתא (עוקצין פ"ב ה"ז), עיין משל"מ (בכורים פ"ב ה"ט ד"ה ודע).
13. (תוספתא) (עיקצין פ"ב ה"ז), שו"ע (או"ח סי' שיב סעי' ג, חו"מ סי' סז סעי' כב), התורה והארץ (א עמ' 218-219).
14. הר צבי (זרעים ח"ב סי' כד אות ג), ארצ"ח (עמ' קסא, פ"א).
15. חז"א (סי' יג ס"ק טז ד"ה מנחות).
16. על פי משנה (פ"ה מ"ח), תוספתא (פ"ג ה"ג), ירושלמי (פ"ה ה"ז).
17. מאכל בהמה יש הסוברים שיש בו כלאים (מהר"י קורקוס וכס"מ (פ"א ה"ד); רש"ס, רע"ב, תוס' רעק"א, מלאכת שלמה (פ"א מ"א), ט"ז (סי' רצז ס"ק ב); לבוש (סי' רצו סעי' ג), באר הגולה (סי'

בדבר שמיועד לשמוש אדם ורוצה בקיומו, כפרכי נוי¹⁸.

3. כאשר שני המינים אינם ראויים למאכל אדם אין בהם איסור כלאים¹⁹.
4. מותר לזרוע כלאים להשחתה או לבדיקת טיב השדה²⁰. ולפי זה יש מתירים²¹ לזרוע כלאים כסייג, כיון שאינו מתכוון להתשמש בזרעים.

ד. תערובות זרעים

1. תבואה שמעורב בה חלק א' מכ"ד (4.16%) ממין אחר אסורה בזריעה, ותערובת שיש בה פחות מא' מכ"ד - מותר לזרעה כפי שהיא²².
2. היתה תבואה מעורבת ביותר מא' לכ"ד (4.16%), יכול למעט את המין שהתערב או להוסיף על המין הנזרע²³.
3. ספיח "כלאים" שעלה בגינה מעצמו, אם יש בו ערך של א' מכ"ד (4.16%) מהגדל בשדה, צריך ללקטו עד שימעטו²⁴.
4. ספיח "כלאים" שעלה בגינה מעצמו, ואין בו ערך של א' מכ"ד (4.16%), יכול להניחו, אולם אסור לטפל בו, כגון להשקותו או לעדרו, ואם מנכש את הגינה מעשבים שוטים חייב לנכש גם ספיח זה²⁵.
5. אם ספיח כלאים עלה במקום שמוכח בודאות שלא נזרע שם מדעת בעל השדה, כגון כשמין אחד מזיק לשני, או מזיק לשמושי המקום, אין צורך לעקרו²⁶.

רצז אות י, גר"א (רצ"ז ס"ק י), חכ"א (שערי צדק, משפט הארץ פ"א ה"ד), ערוך השלחן (סי' רצז סעי' ח); חזו"א (חזו"א כלאים סי' א ס"ק טו ד"ה כלאי); שו"ת אמרי בינה (ח"א סי' י); תורת הארץ (פ"י אות יב-יג). עיין פסקים וכתבים (הגרא"ה הרצוג סי' כא, כב), ומקורם בירושלמי (פ"א ה"א).

ויש מקילים, (רדב"ז פ"ב ה"ט); מראה הפנים (פ"א ה"א ד"ה טעמא), מהר"א פולדא (פ"א ה"א). עמק הלכה (חדושי הגר"י אורנשטיין סי' ח), הרב זצ"ל (משפט כהן סי' כו) נוטה גם הוא לדעה זו בהסבר הרמב"ם, אך בעמק הלכה (סי' יח אות ו) ומשפט כהן (סי' כו) כתבו לחוש לדעה המחמירה ולזרוע מאכל בהמה ע"י גוי. ועי' אמונת יוסף (דף ה); ועי' מאמר הגרא"ז מלצר (כרם ציון ח).

להלכה כיון שהספק הוא בשל תורה יש להחמיר. (ארצ"ח עמ' קנט).

18. על פי כס"מ (פ"ד ה"ד), אמרי בינה (ח"א שו"ת סי' י), עמק הלכה (סי' יח עמ' כב ס"ק ו), הראשון לציון, הגר"מ אליהו שליט"א, אמונת עתיד חו' 21 סעי' א).
19. ישועות מלכו (קרית ארבע פ"א ה"ד), צפנת פענח; חזו"א (סי' א ס"ק יב, ס"ק יד ד"ה כלאי), ארץ חמדה (ספר ב מדור א פ"ז עמ' קנט).
20. רמב"ם (פ"ג ה"ז, יח),
21. חזו"א (סי' ה ס"ק טו ד"ה ומיהו).
22. פ"ב מ"א, הלכות כלאים (פ"ב ה"א).
23. רמב"ם (פ"ב ה"ב).
24. רמב"ם (פ"ב ה"ז).
25. רמב"ם (פ"ב ה"ז).
26. רמב"ם (פ"ב ה"ח-ה"י).

6. אם מתכוון לזרוע כלאים, אפילו בערך פחות מא' בכ"ד (4.16%) אסור לזרוע.
7. שיעור של א' מ"ד (4.16%) הוא בתערובות תבואה בתבואה, או תבואה בקטניות או קטניות בתבואה. אבל זרוענים קטנים ביותר, שאינם ראויים לאכילה (כגון: זרעי פשתן, בצל, שומין, חציר, לפת), השיעור הוא א' מ"ד (4.16%) מכמות הזרעים שזורעים ממנו שטח של 625 מ"ר²⁷.

ה. הרחקות בין מינים

1. אסור לזרוע שני מינים שהם כלאים זה בזה, אלא אם כן הרחיק ביניהם בכדי שלא יהיו נראים כזרועים בערבובי²⁸.
2. שיעורי הרחקה רבים נאמרו, הכל לפי גודל השדה הנזרעת, ולפי רוחב העלין ושלוח היונקות²⁹.
3. שיעור הרחקה מדאורייתא הוא בתבואה ששה טפחים, ובירק טפח³⁰.
4. יש דברים המפסיקים בין שני מינים, ללא צורך בהרחקות³¹:
א. גדר או סלע - גובה י' טפחים ואורך לפחות ד' טפחים.
גם קנים התקועים זה ליד זה בתוך ג'ט מצטרפים למחיצה.
המחיצה מתירה רק כנגדה.
פרצה הפחותה מי' אמות איננה אלא כפתח ואיננה פוגמת במהות המחיצה.
ב. חריץ - עומקו י"ט, ואורכו ד"ט, רוחבו ד"ט.
ג. דרך - רוחבה ד"א.
ד. ניר - ארץ חרושה ד"א.
ה. תקרה - אם אחד המינים נתון תחת תקרה, שפי תקרה יורד וסותם.
ו. צורת הפתח - עד עשר אמות יכול לשים את הזמורה בין שני הקנים, ומעל לי' אמות צריך לשים את הזמורה מעל הקנים³², וכל זה כשצורת הפתח הוא מכל הצדדים, ובצורת הפתח מצד אחד ספק אם מועיל³³. ויש מי שכתב³⁴ שלמרות שעשה צורת הפתח ירחיק טפח בירק וששה טפחים בתבואה.
5. הרחיק הרחקה הראויה, והיה מין זה נוטה על גבי מין אחר (בין שנטתה תבואה על תבואה, ירק על ירק, ירק על תבואה, תבואה על ירק) - הכל מותר, חוץ מדלעת יונית שהיא נמשכת הרבה, ואם נטתה יעקור מלפניה³⁵.

27. בית סאה היא 50 אמה על 50 אמה, ולפי מידות החז"א השיעור הוא כ-840 מ"ר, ולפי גדלי הגר"ח נאה זצ"ל השיעור הוא כ-625 מ"ר, מכיון שכאן האיסורים הם משל תורה, הרי שיש להחמיר כדעה המצמצמת את השטח.
28. רמב"ם (פ"ג ה"ז).
29. רמב"ם (פ"ג ה"ח).
30. רמב"ם (פ"ג ה"ט-ה"י).
31. רמב"ם (פ"ג ה"טו).
32. עירובין יא ע"א, ד"מ (ססי' רצו), ברכ"י (סי' רצו בשם הסמ"ק), גר"א (פ"ד מ"ד בפירוש הארוך), ישועות מלכו (פ"ז ה"ז),
33. חז"א (סי' יא ס"ק ח),
34. חז"א (דיני כלאים אות ה, כ).

1. הגדרת המינים

1. תערובת שני מינים היא על פי גדרי ההלכה, אפילו אם הם משתיכים לקבוצה בוטנית אחת.³⁶
2. תבואה - חמשת מיני דגן.
- ירק - כשהזרעים אינם נאכלים אלא הפרי, בין אם זורעים שטח גדול או מועט.³⁷
3. קטניות דינם כירק³⁸, ויש אומרים שדינם כתבואה³⁹.

ז. ירק המתפשט

1. הרוצה לזרוע שדה מירק המתפשט⁴⁰ (כגון: דלועים, מלפפונים, קשואים, אבטיחים, בטטות). ליד שדה מירק המתפשט או שורה מירק המתפשט ליד שורה אחרת של ירק המתפשט, וכן בין שורה מירק המתפשט, ויחיד מירק המתפשט - ירחיק ו' טפחים⁴¹, יש מי שאומר⁴² ששורה מירק המתפשט ולידו שורה אחרת צריך להרחיק רק טפח וחצי, ואפשר להקל⁴³.
2. מיני ירק המתפשטים, מותר לזרועם זה ליד זה כאשר כל מין נראה כשדה בפני עצמה, כגון שתי שורות של קשואין, ושתי שורות של דלועים, ושתי שורות של פול המצרי, ותלם בין כל מין ומין⁴⁴, ויש שהקלו⁴⁵ בלא הרחקת תלם, ולכתחילה יש להחמיר.
4. אם היתה דלעת יונית זרועה והתפשטה, יש להרחיק ממנה בית רובע⁴⁶.

35. רמב"ם (פ"ג ה"ד).
36. רמב"ם (פ"א ה"ח-ה"י, פ"ג ה"א-ה"ו).
37. על פי רמב"ם (פ"א ה"ח).
38. ארצ"ח (עמ' רכז, רפז).
39. חזו"א (סי' ו ס"ק ב, סי' ח ס"ק ב).
40. רדב"ז (פ"ד ה"ב), זרע הארץ (הל' כ).
41. ארצ"ח (עמ' רלא).
42. חזו"א (סי' ז ס"ק י).
43. מכיון שיש דעות שרק בשלש שורות (קשואים, דלעת, פול המצרי) מירק המתפשט אסור, אבל בשתי שורות לא נאסרו כלל (מהר"ק פ"ד ה"א ד"ה ויש). ומכיון שהספק הוא בדרבנן, אפשר להקל בטפח וחצי.
44. רמב"ם (פ"ד ה"א).
45. רש"י, מאירי (שבת פה ע"ב), ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש (פ"ג מ"ד).
46. ארצ"ח (עמ' רלב).

שיעורי הרחקות

א. הרחקות בין מיני תבואה שונים

ת ב ו א ה								
שדה			מרובע			מישר		יחידי
ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א
שדה ¹	ב"ר ⁵	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב' אמות	ב"ר	ב"ר
מרובע ²	ב"ר	ב"ר	קרב ⁶	ב"ר	קרב	ב' אמות	קרב	ב"ר
מישר ³	ב"ר	ב' אמות	קרב	ב' אמות ⁷	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב"ר
יחידי ⁴	ב"ר	ב"ר	קרב	ב"ר	ב' אמות	ב"ר	ב' אמות	ב"ר

ה ר א ו ת

1. שדה

שטח זרוע ברציפות (לפי דרך זריעת אותו המין), אם בין שורה לשורה יש הפסקה גדולה יותר משלושים ס"מ מהרגיל בצמחים אלה, והפסקה חוצה את כל השדה אין עליו שם שדה.

חזו"א - שיעור שזורעים בו בית רובע, 10.2×10.2 אמה = 104.4 אמ"ר.
(6.12 מ' $\times$ 6.12 מ' = 37.45 מ"ר).

ארץ חמדה - שיעור שדה שזורעים בה ט' קבין, 825 מ"ר.

2. מרובע - קרחת

שטח מרובע שקטן משדה אבל גדול ממישר, החמירו בו מכיון שנראה כשדה.

3. מישר

שיעורו מו' טפחים עד שיעור ב"ר, אורכו יתר על רוחבו, ואין בשיעורו שטח של שדה.

4. יחידי

רוחבו קטן מו' טפחים.

5. בית רובע.

שטח שזורעים בו רובע קב, ($1/24$ מבית סאה. בית סאה = 50×50 אמה. בית רובע = $1/24$ מ 2500 = כ- 104.16 אמ"ר = 10.2×10.2 אמה).

חזו"א - המרחק צריך שיהא על פני כולו של השטח הנזרע, אולם אם אורכו יותר מ- 10.2 אמה יכול להצר ולילך עד קצה השדה.

אורך או רוחב בית רובע - 6.12 מ'. שטח בית רובע - 37.4 מ"ר

ארץ חמדה - המרחק צריך שיהא על פני כולו של השטח הנזרע, אולם אם

אורכו יותר מ- 10.2 אמה יכול להתקרב מיד ובלבד שישאיר ו' טפחים בין תבואה לתבואה, ואילו בירקות ישאיר בסוף רוחק של 10 ס"מ.

אורך או רוחב בית רובע - 5 מ', שטח בית רובע - 25 מ"ר

כל דבר שמרחיק בין שני המינים עולה לב"ר, כגון: קבר, סלע.

6. קרוב לבית רובע

ארץ חמדה - 9.7 אמה X 9.7 אמה = 94.1 א"ר = 4.75 מ' X 4.75 מ' = 22.6 מ"ר.

7. ב' אמות

שתי אמות מרובעות בתחילה, ולאחר מכן מיצר והולך.

חזו"א - 1.2 מ' X 1.2 מ' = 1.44 מ"ר

ארץ חמדה - 0.98 מ' X 0.98 מ' = 69.0 מ"ר

ב. הרחקות בין ירק ותבואה

י	ר	ק	ו		ת	
			שורה ⁸		יחיד	
שדה	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א
שדה	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב"ר
מרובע	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב"ר	ב"ר
מישר	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות
יחיד	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות

8. שורה

ארץ חמדה - כל שהוא פחות משדה, ורחב יותר מר"ט (פ"ז)

חזו"א - רחבו ששה טפחים, וארכו יותר על רחבו.

9. ו' טפחים

חזו"א - 58 ס"מ

ארץ חמדה - 51 ס"מ

ג. הרחקות ירק וירק

י	ר	ק	ג		ל	
			שורה		יחיד	
שדה	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א
שדה	ר"ט	ר"ט	ר"ט	ר"ט	ר"ט	ר"ט
שורה	תלם ¹⁰	תלם	תלם	תלם	תלם	תלם
יחיד	תלם	תלם	תלם	תלם	תלם	תלם

10. תלם

חריץ שאורכו ששה טפחים, ורוחבו כעומקו - טפח.

התלם איננו חוצה אל כל אורך השטח, אלא באורכו, ולאחר מכן לא יקרב את

הירקות פחות מטפח וחצי.

11. טפח וחצי

שיעור הרחקה שנאמר לגבי הזורע מיני ירקות (שאינם נזרעים שדות) בערוגה

ששטחה ר"ט על ר"ט (פ"ד ה"י), ויש שלמדו מכאן לכל ההרחקות בירקות, מלבד שדות.

חזו"א - בכל הירקות, 0.15 ס"מ.

ארץ חמדה - רק זרעונים בערוגה, 0.13 ס"מ.

הרב גבריאל קדוש

סקירת ספרים – חוות בנימין ח"ג

חוות בנימין ח"ג - מרן הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל.
בעריכת: הרב אברהם ישראל שריר, הרב נריה משה גוטל.
בהוצאת ארז, אדר תשנ"ח.

מרן הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל בהקדמתו לחוות בנימין חלקים א' וב' כתב למוציאים לאור (מכון התורה והארץ, כפר דרום):
"והנה רחש לבם לעוד מעשה נוסף, שמוציאים בו טעם לשבח, והוא כינוס כל המאמרים שיצאו מתחת יד כהה שלי, מהם בעיניים שטיקור עסקם בהם, כולל גם תשובות לבירור ספקותיהם, בעיניים התלויים בארץ, ואגב גרר, גם שאר המאמרים, בחלקי התורה השונים והם מפוזרים באכסניות שונות, בכדי שהמחפש יוכל למצאם על נקלה".
נראה שוודאי דברים אלו נכונים לחוות בנימין ח"ג אשר רבינו זצ"ל לא זכה לראותו.

יחודו של רבינו הוא ברבוי כתביו בסוגיות כבדות משקל אשר התעוררו בתחומי החיים המתחדשים בארצנו ועמנו כמדינה, ונתברכנו מריבוי פירות תורתו אשר נגעו לכללי כללים של התוכן ההלכתי של הקמת מדינת ישראל (ארץ חמדה עמ' לד), טהרת המחנה הישראלי (שם עמ' סא) גבולות הארץ, בענין דינא דמלכותא (חוות בנימין ח"א עמ' פה), מסירת שטחים מא"י (שם, עמ' צד), והפיתוח הטכנולוגי והרפואי, תכנון ערים בזה"ז (חוות בנימין ח"ג עמ' תשכז), הפריית במעבדה ותרומת אברים (שם עמ' תרפג) עד להכרעה בשאלות קשות ומורכבות. (ירושת רבנות, חוות בנימין ח"ב עמ' שצו) אך טבעי הדבר שרבינו ראה חשיבות בכתובה בספרי זכרון ובכתבי עת שונים, כמו שנראה במקורות המאמרים, וערך את הבטאון "התורה והמדינה", "ברקאי" ועוד. רבינו קבע לנו דרך בפסיקותיו אשר השפיעו על צביון עולם התורה וההלכה ועל צביון הלכות התלויות בארץ ובמדינה.

דיוניו ההלכתיים בעניני התורה והארץ, משפטי ועיוני התורה הפזורים נכנסים כקודמיהם לספרי חוות בנימין ובספר זה תפסו להם מקום נכבד מלבד עיוניו בעניני התורה והארץ גם עיוניו בהלכה ורפואה בעניני הפרייה במעבדה, תרומת אברים ועוד. קדושת ארצנו והמצוות התלויות בה, ישוב הארץ וגבולותיה. קנינו של הנכרי בארץ ודיני התורה והמדינה הם הבריח המרכזי של ספרי ארץ חמדה וחוות בנימין, הוסף לכך את עיוניו בחלקי התורה הרבים בענינים מורכבים וקשים שפסק בהם הלכה למעשה כדיני אישות, קידושין, גיטין גרות ועוד המובאים בספרו משפטי שאול, עניני כלל ישראל בארצו, קדושה ומלכות מצאו את מקומם בספרו עמוד הימיני.

הפסיקה בשכל ישר מתוך הסתכלות אחראית, רחבה ומקיפה לדורו ולדורות ובהשפעת ההנהגה ההלכתית היא שהכריעה בפסקיו של רבינו בכל התחומים ובמיוחד בתחומי מצות התלויות בארץ ובמדינה.

החלק הארי בספר זה הוא המפתח הכללי לכל ספריו ומאמריו ההלכתיים שהתפרסמו. בבחינת דברי תורה "עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר", ומלבד שכתביו התפרסמו במהלך כשישים שנה בשלבי חייו השונים של רבינו מהיותו בישיבת מרכז הרב כתלמיד, רב כפר הרא"ה, דיין בב"ד הגדול והיותו מרביץ תורה בישיבה הק' מרכז הרב. כך שברכה מרובה גרמו לנו המו"ל שכינסו מפתח מפורט זה לתורת רבינו.

ובכדי להכיר את גודל "בעל השמועה", די לעיין במפתח המגוון והרחב של הנושאים אשר עסק וחדש בהם הלכה לדורות, בפסיקותיו והקף לימודו בש"ס ופוסקים, ראשונים ואחרונים.

דוגמא לחשיבות לעמידה על דעת רבינו בעזרת המפתח אפשר למצוא בספר במאמרו בענין יציאה לחו"ל לשם מטרה לימודית (עמ' תשכא, שנת תשיז) ששם מחלק רבינו בין יציאה לשם לימוד גרידא שמוותרת וממדת חסידות להמנע מכך, משא"כ יציאה לצורך לימוד מקצוע מותרת ואין במניעתה אפי' מידת חסידות. והשוואת הדברים למאמרו בענין זה בארץ חמדה (עמ' מט, שנת תשכו) שהתיר יציאה לחו"ל ע"מ לחזור לכל צורך ואפילו לצורך הרשות, אולם שלא לצורך כלל אסור.

שיטתו של רבינו וצערנו על הזקקות להיתר המכירה באה לביטוי במאמרו "על סידורים נאותים בשנת השבע" (חוות בנימין ח"ג, עמ' תרכ) ובמאמרו בענין קדושת פירות שביעית (ארץ חמדה, עמ' רכג), ובהקדמתו הנפלאה לספר בצאת השנה במאמר "השמיטה במהלך הדורות", (בצאת השנה, עמ' יט). המעיין יגלה את אחריותו של רבינו בפסיקת ההלכה ולא פחות מכך את אחריותו למצוות "וחי אחיך עמך".

יש להעיר על חוסר דיוק בפירוט ערכים מרכזיים כגון רפואה, חו"ל, צבא, נכרי, שמיטת כספים ופרוזבול (למרות שבערך שביעית בפרוזבול מפנה לערך שמיטת כספים שלא קיים). בסימון העמודים במפתח (כגון יציאה לחו"ל צ"ל תשכא, ובמפתח מקורות חוות בנימין צ"ל תרצג) וכן חוסר דיוק בהפניה לערכים כגון (ההפניה לספר עמוד הימיני עמ' רלט שייכת לערך עלייה לארץ).

ברכות לחתנא דבי רבינו הרב אברהם ישראל שריר ולרב נריה משה גוטל אשר כבר נתברך מפי רבינו בהקדמתו לחוות בנימין חלקים א' וב' (הוצאת מכון התורה והארץ) וכעת זכה לקשור את החוט המשולש בתורת רבינו, חוות בנימין חלק ג' (הוצאת ארז). עינינו נשואות לגמר המלאכה בהוצאה לאור של ארץ חמדה חלק ב' (כלאים) ומפתח כללי לכתביו ומאמריו בעיניי מחשבה.

מהנעשה והנשמע במכון

הכנס השנתי למצוות התלויות בארץ מטעם מכון "התורה והארץ" שבגוש-קטיף ואוניברסיטת בר-אילן נערך בט"ז שבט תשנ"ט, בהשתתפות מאות אנשים. הכנס נערך כבר השנה השלישית באוניברסיטת בר-אילן לזכרו של פרופ' יהודה לוי ז"ל, ובנוכחות אחיו שר החינוך והתרבות הרב יצחק לוי שליט"א, שהעלה קווים לדמותו המיוחדת של אחיו ששילב תורה ומדע, ומסירות לארץ ישראל.

כנס זה הפך להיות מסורת אצל העוסקים במצוות התלויות בארץ, חקלאים, רבנים, מורים, ואנשי מדע. הכנס שמשלב בין אנשי המדע המציגים את הפן המדעי ואנשי ההלכה שמגישים את הצד התורני הלכתי, מגלה בצורה מיוחדת את הקשר שבין המדע והתורה, כאשר ההרצאות ניתנות על-ידי טובי אנשי מדע וחשובי רבנים. בכנס נידונה בהרחבה שאלת ההנדסה הגנטית בצמחים תחום זה הולך ומתפתח בעולם ובארץ והוא מעורר שאלות הלכתיות כבדות של כלאי זרעים והרכבת אילנות. כמו כן הועלתה השאלה של רוח היהדות והשקפתה על התפתחות המדע, את הצד המדעי הגישו בפני הנאספים פרופ' אליעזר גולדשמיט, מהפקולטה לחקלאות ברחובות ומכון חלק"ת, וד"ר אריה מעוז, מזכיר הוועדה לצמחים מהונדסים במשרד החקלאות. את השקפת ההלכה הביא הרה"ג דב ליאור שליט"א, רב העיר חברון וראש ישיבת ניר, שביאר את יסודות הלכות כלאים והרכבה, ומתוך כך הגיע למסקנה המתירה הנדסה גנטית בצמחים, מכיוון שאין כאן מעשה איסור. בהמשך הכנס דנו בהגדרת אילן וירק. צמחים רבים נמצאים בתווך, אפשר להגדירם כצמח ואפשר להגדירם כירק. שאלות אלו בעלות השפעה הלכתית גדולה לענין ערלה, כלאים, ברכות ועוד. את הצד המדעי העלה פרופ' כסלו ואת הצד ההלכתי העלה הרב יואל פרידמן ממכון "התורה והארץ", בלווי השאלות המעשיות אודות פטל, בננה, חצילים ועוד.

מושב הבוקר הסתיים בשיעורו של הרב שלמה רוזנפלד שליט"א, רבו של עמק בית שאן וראש ישיבת שדמות נריה, שביאר את מעמד התבלינים להפרשת תרומות ומעשרות, והשינויים הנובעים מכך שהתבלינים הופכים להיות חלק מהשימוש הרגיל ולכן דינם כמאכלים.

מושב הצהריים הוקדש למשנת הגר"א, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ונשיא מכון "התורה והארץ" ביאר את דרכו של הגר"א בקדושת ארץ ישראל, מתוך הבחנה בין קדושת ארץ ישראל בזמן המקדש לקדושת הארץ כשבית המקדש חרב. הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין מהמחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן העיר הערות על היחס שבין הגר"א והאדמו"ר מחב"ד בעל השו"ע. וכן המשך תורת הגר"א על-ידי תלמידיו.

המושב השלישי עסק בענין כשרות. הרה"ג שמחה הכהן קוק שליט"א רב העיר רחובות העלה שאלות רבות בכשרות המזון ובייחוד במוצרים מעובדים תעשייתיים, על השפעת החומרים המייצבים במזון. והרב שמואל דוד, רב העיר עפולה, העלה

את התלבטויותיו של רב שרוצה לתת כשרות מהדרין ועקב כך ישנה ירידה ברמת הכשרות בחנויות אחרות.

את יום העיון סיים מרן הראשון לציון הרה"ג אליהו שליט"א שביאר בארוכה אימתי אדם יכול להדר ואימתי איננו צריך להדר, וכן מהי כשרות מהדרין ומהי כשרות רגילה. כמו כן ענה הרב לשאלות המשתתפים בכל תחומי החיים.

באי הכנס שבחו את הקשר האמיץ שבין אנשי התורה והמדע, וכיצד התורה מעורבת ומשפיעה בכל מערכות החיים.

אנשי מכון התורה והארץ התנצלו בפני עשרות האנשים שהגיעו ולא יכלו להכנס לאולם, ולצערינו נאלצו לשמוע את ההרצאות מבחוץ, אולם תופעה זאת מדגישה את השאיפה הבריאה והרבה לשמוע את דברי ההלכה שעוסקים בעניינה של ארץ ישראל.

הספר

חוות בנימין כרך שלישי

מאת הגאון הרב שאול ישראל זצ"ל

מאמרים בירורים ועיונים הלכתיים

בענייני

התורה והארץ, משפטי תורה, עיוני תורה

בתוספת

מפתחות כלליים לכל ספריו בהלכה

להשיג בחנויות הספרים

ואצל "ארז הוצאה לאור" - בן ציון 23 ירושלים, טל' 052-408924.

כמוכן ניתן להשיג בחנויות מספריו האחרים שראו לאחרונה אור:

משפטי שאול - פסקי דין שנתבררו בביה"ד הגדול

פרקים במחשבת ישראל

זה היום עשה ה' - ליום העצמאות